

๗๖ การศึกษาวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมไทยจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

การศึกษาวัฒนธรรมการสร้างสรรค งานสถาปัตยกรรมไทยจาก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

รติดา สีนเอกเอี่ยม

กระบวนการศึกษา

การศึกษาวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมไทยจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ได้ใช้แนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมเชิงวัฒนธรรมร่วมกับระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ในการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมจากเอกสารประวัติศาสตร์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ประกอบร่วมกับการใช้องค์ความรู้ทางด้านวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมภายใต้กรอบของพื้นที่และมิติเวลา (Space & Time) ของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เป็นกลไกในการศึกษา ทั้งนี้เพื่อมุ่งแสดงองค์ความรู้ของการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมในแง่คุณค่าและความหมาย ถ่ายทอดความเข้าใจสู่วัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรม อันเป็นมูลบทของความสืบเนื่องทางวัฒนธรรม ที่หมายถึงการประพุดติดตามแบบแผนของบรรพบุรุษเป็นเนื้อนิตยสืบต่อกันมา ด้วยเหตุผลที่ว่า วิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อของมนุษย์สามารถเห็นและรู้ได้ชัดเจนจากสถาปัตยกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น

ศาสตร์ในการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (History of Architecture) เป็นการศึกษาเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกาสร้างสรรคในงานสถาปัตยกรรมตามเกณฑ์กำหนดของ “การออกแบบ” และ “กระบวนการทางการช่าง” รวมไปถึงความคิดและทัศนียทัศน์อันต่างของงานสถาปัตยกรรม

การศึกษาวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมเป็นแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมเชิงวัฒนธรรม เพื่อความเข้าใจถึงกระบวนการ (Process) ทางความคิด ความเชื่อ อันเป็นเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ (Product) คือ การสร้างรูปสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่มีการสืบเนื่องต่อกันเป็นประเพณี เนื่องจากการสร้างรูปสถาปัตยกรรมเป็นผลจากกระบวนการทางความคิดความเชื่อของมนุษย์ในช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งการศึกษากระบวนการดังกล่าวสามารถใช้เอกสารประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือหนึ่งในการศึกษาร่วมกับระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (History of Architecture Methodology)

ความรู้เรื่องของราชธานีกรุงศรีอยุธยาอันดำรงอยู่เป็นระยะเวลาช้านานถึง ๔๑๗ ปี (พ.ศ.๑๘๙๓-๒๓๑๐) ได้แสดงออกซึ่งการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมประเภทต่าง ๆ อันได้แก่ สถาปัตยกรรมเมือง, อาคารสถาปัตยกรรม(อาคารสถาปัตยกรรมประเภทวัง, อาคารสถาปัตยกรรมประเภทวัด และอาคารสถาปัตยกรรมประเภทบ้านเรือน)และสถาปัตยกรรมเนื่องในพระราชพิธี โดยปรากฏบันทึกในเอกสารประวัติศาสตร์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในการสร้างและปฏิสังขรณ์งานสถาปัตยกรรมทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งจากคุณลักษณะของเอกสารประวัติศาสตร์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คือ จารึกในการเขียนและชำระพระราชพงศาวดารแสดงให้เห็นคุณค่าทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ถึงพัฒนาการที่ต่อเนื่องในฐานะที่เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของอยุธยาและหลักฐานประวัติศาสตร์อันเกิดจากกระบวนการชำระพระราชพงศาวดารในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ รวมทั้งการคงฐานะเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดในบรรดาหลักฐานพื้นเมืองของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภายหลังจากสมัยที่นิยมทำจารึกแล้ว เนื่องจากพงศาวดารเสนอมุมมองของความคิดคนพื้นเมืองอันเป็นความแตกต่างจากการใช้เอกสารต่างประเทศ ซึ่งเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์อีกแง่มุมมองและทัศนคติของคนต่างถิ่นภายนอก" รวมถึงเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นภายใต้การอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องจากพระราชพงศาวดาร (The Royal Chronicle) คือ ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ที่มีการสืบทอดกันมาในรูปแบบของการชำระพระราชพงศาวดารภายใต้การอุปถัมภ์ของราชสำนัก" อันมีปรัญญาประวัติศาสตร์สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของอาณาจักรและสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเด่นชัด ซึ่งกล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านต่าง ๆ เช่น การสงคราม การศาสนา การเจริญสัมพันธไมตรี รวมทั้งการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ในรัชกาล แล้วเรียงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามลำดับเวลา (Chronological Order) โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง ดังนั้นพระราชพงศาวดารจึงถือเป็นศาสตร์ทางการเมืองการปกครองที่มีเนื้อหาของวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ยุทธศาสตร์ อิทธิพลความเชื่อทางพุทธศาสนา และความเป็นกษัตริย์ภาพ ด้วยเหตุผลนี้ทำให้เอกสารประวัติศาสตร์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมเชิงวัฒนธรรม ศึกษาความคิดในอดีตที่อยู่เบื้องหลังกระบวนการสร้างรูปสถาปัตยกรรม ซึ่งโดยวนมากเป็นผลงานการสร้างสรรค์ตามบัญชาของพระมหากษัตริย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากการศึกษาด้วยวิธีวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ เห็นได้ว่า การเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องในฐานะที่เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของอยุธยาเอง และเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์อันเกิดจากกระบวนการชำระพระราชพงศาวดารในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (ตารางที่ ๑) ดังนั้นในการศึกษาเนื้อหาของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาในประเด็นของการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวเพื่อความเข้าใจวัฒนธรรมการสร้างศรีงานสถาปัตยกรรมจึงอยู่ในขอบเขตการอ้างอิงได้เฉพาะกลุ่มพระราชพงศาวดารที่เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัยอยุธยาและกลุ่มพระราชพงศาวดารที่ชำระขึ้นครั้งกรุงธนบุรีและในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แต่เพียงเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์เป็นช่วงระยะเวลาของการสร้างศูนย์กลางของราชอาณาจักรสยามใหม่ และการที่ทรงส่งเสริมการชำระพระราชพงศาวดารจำนวนหลายเล่มนี้ก็เพื่อเชิดเชิดความสูญเสียด้านจิตใจของพลเมืองและเพื่อเป็นกุศโลบายทางการเมืองในการวางโครงสร้างพื้นฐานของอาณาจักรใหม่ โดยอาศัยแบบอย่างที่ดีสืบทอดมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาในการวางระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อบังคับและรูปแบบวัฒนธรรม รวมถึงคุณลักษณะของการเป็นพระมหากษัตริย์ที่สืบทอดการปกครองมาจากอาณาจักรเก่าโดยชอบธรรม แม้จะทรงปราบดาภิเษกขึ้นก็ตาม"

ทั้งนี้พระราชกรณียกิจขององค์พระมหากษัตริย์ในด้านการสร้างสรรค์และปฏิสังขรณ์งานสถาปัตยกรรมที่ปรากฏบันทึกในเอกสารประวัติศาสตร์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ได้แสดงคุณลักษณะของงานสถาปัตยกรรมในแต่ละประเภททั้งในแง่ของวัตถุประสงค์ในการสร้างสรรค์, ประโยชน์ใช้สอย และบทบาทหน้าที่ ทั้งประเภทของวัสดุ, เทคโนโลยีการก่อสร้าง, รูปแบบงานสถาปัตยกรรม และคติสัญลักษณ์ในงานสถาปัตยกรรม โดยสามารถจำแนกประเภทสถาปัตยกรรมจากเนื้อหาของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้ ๓ ประเภท คือ

สถาปัตยกรรมเมือง หมายถึง สถาปัตยกรรมที่เป็นองค์ประกอบแสดงขอบเขตของเมือง และเส้นทางคมนาคมได้แก่ กำแพงเมือง, ป้อมปราการ, คูคลอง และถนน

อาคารสถาปัตยกรรม หมายถึง สถาปัตยกรรมที่คงรูปเป็นสิ่งก่อสร้างประเภทอาคาร ได้แก่ วัง, วัดและสถาปัตยกรรมในวัด และบ้านเรือน

สถาปัตยกรรมเนื่องในพระราชพิธี หมายถึง สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์

ตารางที่ ๑ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

ลำดับ	ชื่อพระราชพงศาวดาร	รหัสชื่อย่อ	ช่วงเวลาที่เขียน
๑.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับตัวเขียน เลขที่ ๒๒๒, ๒/ก.๑๐๔ จ.ศ. ๘๐๑-๘๐๓ หรือ ฉบับอุบลศรี	ด.อุบลศรี	ก่อนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
๒.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับตัวเขียน เลขที่ ๒๒๓, ๒/ก.๑๒๕ จ.ศ. ๘๔๕-๘๔๖ หรือ ฉบับไมเคิล วิกเคอรี	ด.วิกเคอรี	ก่อนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
๓.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ.๒๑๘๒ หรือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ เฮเรเมียส ฟาน ฟลิต	ด.วันวลิต	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๘๓)
๔.	พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ หรือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ จ.ศ.๑๐๔๒	ด.หลวงประเสริฐ	สมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. ๒๒๓๓)
๕.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) [เฉพาะเรื่องราว ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์จนถึงสิ้นรัชกาล สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ]	ด.จักรพรรดิพงศ์ ส่วนที่ ๑	ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา
๖.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับจำลอง จ.ศ.๑๑๓๖	ด. จ.ศ. ๑๑๓๖	สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ
๗.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (ความเริ่มตั้งแต่เริ่มสร้างกรุงศรีอยุธยา มาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ)	ด. พันจัน ส่วนที่ ๑	สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
๘.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจำลอง จ.ศ. ๑๑๔๕	ด. จ.ศ. ๑๑๔๕	พ.ศ. ๒๓๒๖
๙.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับนายแก้ว	ด. นายแก้ว	พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๒๖
๑๐.	สังคีตยวงศ์ หรือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับภาษามคธ	ด. สังคี	พ.ศ. ๒๓๓๒
๑๑.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)	ด. พันจัน ส่วนที่ ๒	รัชกาลที่ ๑
๑๒.	พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ต้นฉบับบริติชมิวเซียม	ด. บริติช	พ.ศ. ๒๓๓๘-๒๓๔๐
๑๓.	จุลยุทธการวงศ์ ยุค ๒ พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา	ด. จุลยุทธ	รัชกาลที่ ๑
๑๔.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระ พระนรินทร์	ด. พระนรินทร์	พ.ศ. ๒๓๓๘-๒๓๔๙
๑๕.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพิมพ์ สองเล่ม (หมอบรัดเลย์)	ด. หมอบรัดเลย์	พ.ศ. ๒๓๔๐
๑๖.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจักรพรรดิพงศ์ (จาต)	ด. จักรพรรดิพงศ์ ส่วนที่ ๒	รัชกาลที่ ๑
๑๗.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระ กรมพระปรมานุชิต	ด. ปรมานุชิต	พ.ศ. ๒๓๔๓ รัชกาลที่ ๓
๑๘.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา	ด. หัตถเลขา	พ.ศ. ๒๓๔๘ รัชกาลที่ ๔
๑๙.	พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับที่เขียน ไว้ในหอพระราชมานูสร์	ด. หอพระราช	รัชกาลที่ ๕

วัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม

บริบทของวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมล้วนแตกต่างกันตามประเภทของงานสถาปัตยกรรม เนื่องจากมูลเหตุของวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมมีความสัมพันธ์กับแนวคิดและคติความเชื่อที่ยึดถือกันในรอบของพื้นที่และมิติเวลาของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา รวมถึงได้ปรากฏถ่ายทอดแนวคิดและคติความเชื่อดังกล่าว ผ่านการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในเอกสารประวัติศาสตร์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา โดยคงรูปความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทางความคิดและระบบความเชื่อตามนัยสำคัญ ๖ ประการ อันได้แก่ คติกษัตริย์, พุทธศาสนา, จักรวาลวิทยา, ศาสนาฮินดู, ดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ และไสยศาสตร์ ผลานเป็นวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์จากนามธรรมสู่รูปธรรมนำเสนอผ่านการแสดงพระราชอำนาจและพระประสงค์ขององค์พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้สร้างและปฏิสังขรณ์งานสถาปัตยกรรมเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ตามแนวคิดอันเป็นคติสัญลักษณ์แสดงถึงพระราชอำนาจและจุดมุ่งหมายขององค์พระมหากษัตริย์ และเอื้อประโยชน์ทางนามธรรมนี้เพื่อแนวทางการเมืองและการปกครองอาณาจักรโดยชอบธรรม

ความสัมพันธ์ระหว่าง “โลก” และ “จักรวาล” ตามนัยองค์ความรู้ทางด้านดาราศาสตร์และวิทยาศาสตร์กับระบบความเชื่อโบราณเรื่องโลกและจักรวาลในโลกภูมิวิทยาที่เชื่อมโยงถึงปรัชญาในการดำเนินชีวิต สัญลักษณ์ในการสื่อความหมายแสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ และคติสัญลักษณ์ในงานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมหลายประเภท มีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างใกล้ชิด ศาสตร์และองค์ความรู้แต่ละแขนงต่างประสานแนวทางของความคิดร่วมกันในลักษณะสหวิทยาการ นำพาให้เกิดทฤษฎีทางความคิด คติความเชื่อ ตำรา วรรณกรรม คำสอน กฎหมาย ค่านิยม พิธีกรรม ประเพณี และรวมถึงวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมในการสื่อความหมายนามธรรมสู่รูปธรรม

ปรัชญาประวัติศาสตร์ของเอกสารประเภทพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง, การศาสนา, การสงคราม, ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักร, ความขัดแย้งในราชวงศ์, การพระราชพิธีต่างๆ และการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมโดยสะท้อนเป้าหมายเชิงคุณค่า เพื่อแสดงถึง “กษัตริย์ภาพ” ของพระมหากษัตริย์ในแต่ละรัชสมัย อาทิ กษัตริย์ภาพขององค์พระมหากษัตริย์ทั้งในฐานะธรรมราชาและเทวราชา, แนวทางปฏิบัติตามคำสอนและคติความเชื่อในพุทธศาสนา, การแสดงฐานะความเป็นจักรพรรดิราช

ของพระมหากษัตริย์ที่สัมพันธ์กับคติจักรวาลวิทยา, พื้นฐานการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมตามแนวคิดในคัมภีร์ศิลปศาสตร์ของศาสนาฮินดู, ระบบความรู้ด้านดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ที่ส่งผลถึงกระบวนการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม, และการเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ธรรมชาติตามระบบความเชื่อด้านไสยศาสตร์ ดังปรากฏแนวทางของความคิดวัฒนธรรมการสร้างสร้งทั้ง ๖ ประการ ดังนี้

๑. คติกษัตริย์ (Kingship)

ศูนย์กลางการใช้อำนาจในการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ในฐานะหัวหน้าครอบครัวใหญ่และเป็นประมุขของรัฐทางการเมือง “รากฐานทางความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์คือ คติจักรพรรดิราช (Cakravatin), ลัทธิเทวราชา (Devaraja Cult) และแนวคิดธรรมราชา (Dhammaraja Cult)

สถาบันพระมหากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยา ที่ถือว่าเป็นพระนารายณ์อวตารลงมา ฐานะของการเป็นสมมติเทพของกษัตริย์สัมพันธ์กับฐานะความเป็นจักรพรรดิราช และคติความเชื่อเกี่ยวกับโลกภูมิจักรวาลของศาสนาฮินดู ซึ่งมาหนุนเสริมคติเทวราชาที่เน้นความสำคัญที่อำนาจเด็ดขาด และความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ อันส่งผลต่อการจัดระเบียบทางการเมืองการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจทั้งหลายทั้งมวลเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์ ในรูปแบบมณฑล (Mandala) ซึ่งเป็นสาระเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางอำนาจหรือเมืองหลวงกับเมืองบริวารที่อยู่โดยรอบ” คงฐานะเป็นภาพจำลองของจักรวาล ปกครองโดยจักรพรรดิราช พระมหากษัตริย์ผู้ครองจักรวาล และเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังในฐานะปราสาท (Prasada) อันเป็นที่ประทับอันศักดิ์สิทธิ์ขององค์เทวราชา ผู้ดำรงตนเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจทั้งมวล

นอกจากนี้ แนวคิดทั้งหลายดังกล่าวยังเห็นได้ชัดจากพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์อยุธยา ทั้งที่ปรากฏในจารึกและในบานแผ่นกฎหมาย รวมถึงในพระราชพงศาวดาร มีทั้ง “จักรพรรดิ” “ธรรมิกราชา” “ตรีภูวนาธิเบศร์” หรือ “ไตรโลก” “รามศวร” “รามาธิบดี” “เอกาทศรส (จุฑา) อิศวร” และ “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” พระนามเหล่านี้ประกอบรวมกันเป็นพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์ที่ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงประกาศพระองค์เป็นทั้งเทพเจ้าในศาสนาฮินดู, พระเจ้าจักรพรรดิ, ธรรมราชาและในขณะเดียวกันก็ทรงเป็นภาคหนึ่งของพระพุทธเจ้าด้วย เห็นได้ว่าคติเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ที่มีหลากหลายนั้นได้ถูกนำมาผสมกลมกลืนกันทั้งสาระและรูปแบบเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของอาณาจักรอยุธยา

นอกจากนี้เนื่องจากลักษณะทางสังคมของกรุงศรีอยุธยา

เป็นรูปแบบสังคมที่นับถือพุทธศาสนายึดถือความคิดเกี่ยวกับบุญบารมี ผลกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด จึงทำให้พระมหากษัตริย์ในฐานะเป็นผู้ที่สั่งสมบุญบารมีไว้มากที่สุด แสดงออกโดยสถานะของชีวิตที่ดีกว่าผู้อื่นในชาตินี้ คติธรรมราชาหรือกษัตริย์ผู้ประพฤติดีธรรม จึงถูกใช้เป็นมาตรการทางศีลธรรม ที่จะควบคุมพระราชอำนาจของกษัตริย์ การละเลย “ธรรม” อาจหมายถึงการเสียสิทธิธรรมในราชบัลลังก์ ซึ่งผู้ที่แย่งชิงราชสมบัติมักจะอ้างเพื่อการล้มล้างกษัตริย์และเมื่อถึงจุดนี้บุญบารมีที่ทรงสะสมมาแต่ชาติปางก่อนได้หมดสิ้นลง อันทำให้ฐานะความเป็นกษัตริย์ของพระองค์สูญสิ้นไปด้วย ดังนั้นแม้คติเทวราชาจะปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในสถาบันกษัตริย์ แต่คติการเป็นธรรมราชามีผลทำให้กษัตริย์อยุธยาทรงเป็น “พระมหากษัตริย์” อันดำรงฐานะเป็นกษัตริย์ในอุดมคติของประชาชนซึ่งนับถือพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่สำคัญ หลักการเรื่องบุญบารมี กฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิดทำให้พระมหากษัตริย์อยุธยาทรงเป็นเทพเจ้าที่นับถือพุทธศาสนา และดำรงตนมุ่งไปสู่พระนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้บำรุงพระพุทธศาสนาหรืออัครศาสนูปถัมภก จึงมีหน้าที่ดูแลให้ประชาชนอยู่ในธรรม และสั่งสมบารมีไปตามวาสนาของตน เห็นได้ว่าธรรมในพุทธศาสนาจึงมีส่วนช่วยอย่างมากในการลดอำนาจและความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ในฐานะเทวราชา ด้วยเหตุนี้คติเทวราชาที่ปรากฏในอาณาจักรอยุธยาจะเป็นการ “ซึม” ความเป็น “เทวราชา” และความอลังการแห่งรูปแบบของสถาบันมาใช้ เพื่อกำหนดรูปแบบสถาบันกษัตริย์ให้ดูยิ่งใหญ่เหนือบรรดากษัตริย์อื่นๆ ในแว่นแคว้นใกล้เคียงเพื่อตอบสนองภาพของการเป็นศูนย์กลางอำนาจและการดำรงไว้ซึ่งอาณาจักรที่กำลังแผ่ขยายออกไปอย่างไพศาล พระมหากษัตริย์อยุธยาจึงทรงดำรงฐานะเป็น “เทวราชา” ที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด ทรงแสวงหาพระเกียรติยศด้วยการทำสงครามขยายอาณาเขต เพื่อการมีอำนาจเหนือพระราชวงศ์อื่นๆ อันทำให้พระองค์จึงทรงมีฐานะเป็น “จักรพรรดิราช” และแม้พระองค์จะเป็น “เทวราชา” เป็น “จักรพรรดิราช” ที่ยิ่งใหญ่ แต่พระองค์ก็ทรงปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนาและมีพระราชจริยวัตรตามคติธรรมราชา

๒. พุทธศาสนา (Buddhism)

พัฒนาการทางวัฒนธรรมพุทธศาสนาที่สืบทอดมาเป็นระยะเวลายาวนานและเกิดการปรับเปลี่ยนสาระ ตามลัทธิหรือนิกายซึ่งส่งอิทธิพลในแต่ละช่วงเวลานับเป็นรากฐานของคติความคิด ความเชื่ออันพัฒนาสู่วัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมของอาณาจักรอยุธยา ได้แก่ ลัทธิหินยาน นิกายมหาสังฆิกะ และนิกายมุลสรวาสติวาท, ลัทธิหินยานนิกายเถรวาท, ลัทธิวัชรยาน,

ลัทธิหินยาน นิกายสังฆาวงศ์ และลัทธิหินยาน นิกายสยามวงศ์ โดยพัฒนาการของลัทธิพุทธศาสนาภายใต้ขอบเขตของพื้นที่และมิติของเวลา ส่งผลให้เกิดการสั่งสมแนวคิดทางพุทธศาสนาที่หลากหลายและเกิดการปรับเปลี่ยนสาระตามลัทธิหรือนิกายที่ส่งอิทธิพลในแต่ละช่วงที่ทำให้พุทธศาสนามีพัฒนาการมาถึงขั้นที่มีบทบาทหน้าที่สัมพันธ์กับการเมืองการปกครอง ซึ่งเอื้ออำนวยต่อวิถีปฏิบัติขององค์พระมหากษัตริย์อันดำรงฐานะเป็นชนชั้นปกครองอย่างลึกซึ้ง

กล่าวคือแสดงให้เห็นถึงพระชาติกำเนิดของพระมหากษัตริย์ในแนวทางของพุทธศาสนาว่าพระชาติกำเนิดในอุดมคติ คือพระชาติกำเนิดเป็นพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ดังแนวคิดในพุทธศาสนา ลัทธิหินยาน นิกายมหาสังฆิกะและมุลสรวาสติวาท อันแสดงถึงความสำคัญของพระพุทธเจ้าที่สถิตอยู่เหนือโลกที่ริเริ่มความคิดเกี่ยวกับบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ ดังปรากฏในคัมภีร์มหาวิศุโดยพระโพธิสัตว์ตามแนวทางของลัทธิเถรวาทนี้หมายถึง “ผู้แสวงหาโพธิญาณ” หรือ “ผู้ต้องการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต” และได้ปรากฏแนวคิดเกี่ยวกับอนาคตพุทธ หรือเมไตรยะ ขึ้นในพุทธศาสนา ลัทธิหินยาน นิกายเถรวาท กล่าวคือในขณะที่พระองค์ยังไม่ได้มีฐานะเป็นพระพุทธเจ้า ยังคงดำรงฐานะเป็นพระโพธิสัตว์และประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต รอเวลาที่เสด็จลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ายังโลกมนุษย์ หลังจากพุทธปรินิพพาน ๕๐๐๐ ปี เพื่อช่วยปลดปล่อยความทุกข์ของสัตว์โลก” แนวคิดเกี่ยวกับพระเมไตรยะนี้ นำมาสู่ความเชื่อของไทยในรูปแบบที่เรียกว่า พระศรีอารียหรือศรีอารยเมไตร โดยพระมหากษัตริย์ดำรงฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ทำบุญสั่งสมบารมีเพื่อปรารถนาจะเป็นพระศรีอารียหรือพระพุทธเจ้าในอนาคต

นอกจากนี้นิกายเถรวาทยังให้แนวความคิดในการอุทิศส่วนบุญกุศลของตนเองให้แก่ผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้วายชนม์หรือบรรพบุรุษ ก่อเกิดสาระของการทำบุญเพื่ออุทิศให้ และเมื่อนำแนวคิดนี้ผสมผสานกับคติการสร้างปราสาทบรรพบุรุษของอารยธรรมเขมรที่ส่งอิทธิพลต่อแนวความคิดของราชสำนักอยุธยาอย่างมากจึงย่อมเห็นได้ชัดเจนถึงวัตถุประสงค์หนึ่งของการสร้างงานสถาปัตยกรรมประเภทอาคารสถาปัตยกรรมวัด

หลักพุทธธรรมอันเกิดจากการผสมผสานแนวความคิดของนิกายทางพุทธศาสนาดังกล่าวของอยุธยาทั้งจากลัทธิวัชรยานที่ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรเขมร, นิกายสังฆาวงศ์จากสุโขทัยร่วมกับแนวคิดในศาสนาฮินดู พัฒนาจนเกิดเป็นแนวทางพุทธศาสนาของอยุธยา คือ นิกายสยามวงศ์ดังกล่าว โดยมีหลักพุทธธรรมที่น่าสนใจอันนำไปสู่วัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรม ดังนี้

๑. เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด กรรมและผลกรรม หรือ ผลบุญผลบาปที่มีต่อชีวิตในชาติต่อไป มีการนำความคิด ความเชื่อนี้มาใช้เป็นเครื่องมือควบคุมศีลธรรมในสังคมผ่านวิธีการสาปแช่งแบบพราหมณ์ เช่น โองการแช่งน้ำ เป็นต้น

๒. เรื่องการทำบุญและการอุทิศผลบุญ โดยเฉพาะแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

๓. เรื่องเป้าหมายชีวิตมีทั้งเป้าหมายหวังให้เกิดความสุขในสวรรค์ หวังให้เกิดในสมัย“พระพุทธอารยเมตตรัย”,หวังความสิ้นสุดแห่งกรรม, หวังบรรลุพุทธภูมิเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต อันเป็นคติพระศรีอารยเมตไตรยที่เฟื่องฟูในสมัยอยุธยา

๔. สารของไตรภูมิอันแสดงในรูปลักษณะของจักรวาลวิทยา และการนำโลกทัศน์ของภูมิสามมาแสดงให้เห็นถึงชีวิตศัณของชีวิตที่เป็นกระแสเกิดดับสลับทุกขในภพภูมิต่างๆ ตามกรรมที่บุคคลกระทำ

๕. แนวความคิดในคัมภีร์พุทธศาสนาอัครคัมภีร์สุตตันตปิฎก อันเป็นพุทธอธิบายเกี่ยวกับกำเนิดของโลกและจักรวาล ร่วมกับตำนานมูลศาสนา แสดงกรอบความคิดที่ว่า คนที่เป็นกษัตริย์นั้นจะต้องเป็นผู้ที่ได้สั่งสมบารมีมาไว้มากที่สุด แสดงออกถึงสภาพของชีวิตที่ดีกว่าผู้อื่นในชาตินี้ เช่นเป็นผู้ครอบครองเครื่องราชูปโภค พระราชวัง และชีวิตความเป็นอยู่ที่แสดงถึงความมั่งคั่ง การพิสูจน์บารมีว่าใครจะมีมากที่สุดกว่าได้โดยการขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ เพราะการทำเช่นนี้ย่อมได้แสดงอยู่ในตัวแล้วว่า เป็นผู้ที่มีบารมีสูงสุด ในขณะที่ผู้อื่นมีบารมีสูงกว่ากษัตริย์ที่ครองราชย์อยู่ก็จะมีอันเป็นไป เช่น ถูกคนที่มียบารมีสูงกว่าแย่งราชสมบัติได้สำเร็จ” เนื่องจากการเทียบกษัตริย์ ดังเช่น พระอินทร์เทพผู้ค้ำจุนพุทธศาสนา นอกจากการสร้างวังและการแบ่งหัวเมืองแล้วกษัตริย์ยังมีหน้าที่เทียบกับพระอินทร์ในอนุจักรวาลด้วย กล่าวคือเป็นเอกพุทธศาสนูปถัมภ์ ทรงกระทำโดยการสร้างปูชนียวัตถุสถาน ปกครองและบำรุงคณะสงฆ์

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างสูงในความคิด ความเชื่อของคนทุกระดับตลอดสมัยอยุธยา เชื่อว่าจุดหมายในชีวิต คือ พระนิพพาน ชีวิตในปัจจุบันจึงเป็นเพียงทางผ่านจากจุดหนึ่งซึ่งสู่จุดหมายปลายทาง คือพระนิพพานเท่านั้นในแต่ละชาติ มนุษย์คิดจะสั่งสมบารมีให้อีกขึ้นไปเพื่อเป็นปัจจัยไปสู่ คือพระนิพพานในวันข้างหน้า กษัตริย์ในฐานะผู้บำรุงพุทธศาสนาหรือองค์จักรศาสนูปถัมภ์ จึงมีหน้าที่ดูแลให้ประชาชนอยู่ในศีลธรรมและสั่งสมบารมีไปตามวาสนาของตน

๓.จักรวาลวิทยา (Cosmology)

ระบบความเชื่อในความหมายของโลกและจักรวาลบรรจุอยู่ในศาสตร์ด้านจักรวาลวิทยา อันเป็นปรัชญาชีวิตแสดงเรื่องราวของการเกิดและการดับที่เชื่อมโยงกับการดำรงอยู่และการดับสูญของโลกและจักรวาล

เนื่องจากคติจักรวาลคือสาระสำคัญของศาสนาทั้งหลาย ดังนั้นเมื่อผู้คนเริ่มต้องการค้นหาคำตอบเกี่ยวกับความจริงของโลกมากขึ้นจึงเกิดคำอธิบายเรื่องโลกและจักรวาลในคัมภีร์ทางศาสนาขึ้น เช่นในคัมภีร์พระเวทรุ่นหลัง,คัมภีร์อุปนิษัท” รวมถึงคำสอนในศาสนาฮินดู พุทธ และเชน

ในส่วนของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา แนวคิดเรื่องคติจักรวาลทั้งจากศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาได้ถูกนำมาใช้ในเชิงสัญลักษณ์หลากหลายมิติ อาทิ การแสดงสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะจักรพรรดิราช , คติเกี่ยวกับรัฐในด้านการปกครองในรูปแบบ“มณฑล”อันเป็นสาระเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางอำนาจหรือเมืองหลวงกับเมืองบริวารที่อยู่โดยรอบ” คติสัญลักษณ์ในงานสถาปัตยกรรมแสดงการสร้างรูปจำลองของจักรวาลในพื้นที่ทั้งในบริบทของการวางผังเมือง,การวางผังอาคาร,ตำแหน่งทิศและที่ตั้ง, การออกแบบอาคารสถาปัตยกรรม และประติมานวิทยาของลวดลายประดับ

กรอบความรู้ความคิดในมิติของพื้นที่และเวลาของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาอาศัยสัจจะของไตรภูมิหรือพุทธจักรวาลวิทยา แสดงภพภูมิและชีวิตความเป็นอยู่ในภพภูมิต่างๆตามกรรมของผู้กระทำ อันได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ” โดยมีจุดมุ่งหมายให้เห็นคุณค่าของการทำความดี ละเว้นความชั่ว เพื่อให้ได้ความสุขในภพภูมิที่ดีขึ้น ตลอดจนความสำคัญและแนวทางปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกระแสชีวิตในไตรภูมิสู่ภาวะพ้นทุกข์ คือ พระนิพพาน”

สารของคติจักรวาลในไตรภูมิถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อแสดงถึงขอบเขตอำนาจและความยิ่งใหญ่ของผู้ปกครองหรือองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะจักรพรรดิราช กษัตริย์ผู้ครองจักรวาลและอ้างรวมถึงพลังอำนาจความยิ่งใหญ่ขององค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงมีอยู่เหนือโลกทั้งสามในไตรภูมิซึ่งเป็นขอบเขตพุทธญาณของพระพุทธเจ้า อันได้แก่ พระนิพพาน เป็นการผสมผสานแนวทางของความคิดอันนำไปสู่การสร้างบารมีของกษัตริย์เทียบเสมือนองค์พระพุทธเจ้า

ร่วมกับแนวคิดในศาสนาฮินดูเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทพเจ้าผู้สร้างโลกดังจะเห็นได้จากการนำพระนามของเทพเจ้ามาใช้ในพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาหลายพระองค์ รวมทั้งการมีธรรมเนียมปฏิบัติที่ทำให้พระเจ้าแผ่นดิน

อยู่ในสถานะเทพเจ้าตามคติเทวราชา ปกครองราชอาณาจักรอันประหนึ่งจักรวาลของพระองค์ เพื่อประกาศความเป็นจักรพรรดิราชโดยสมบูรณ์

ในส่วนของสามัญชน สารของไตรภูมิถือได้ว่าเป็นพื้นฐานของแนวทางการดำเนินชีวิตที่เน้นเรื่อง กระแสชีวิต สุขทุกข์ ตามกรรมอันเป็นความสำคัญของการพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้นเกิดเป็นค่านิยมพฤติกรรมบุญขึ้นในสังคม ดังความระบุในไตรภูมิกล่าว

ดูกร สัปบุรุษทั้งหลาย เร่งพิจารณาเห็นซึ่งอนิจจังสังขารสภาวะนี้ แลระลึกตริกเอาใจใส่ เร่งกระทำบุญให้ทาน รักษาศีลเมตตา ภาวนา เอาอาตมไปสู่มตมหานครนิพพานนั้น อันปราศจากทุกข์ ปราศจากโศก บ่มีเจ็บ แลมิรู้เฝ้ามิรู้แก่ บ่มีรู้ตาย บ่มีรู้ฉิบหาย”

รวมถึงความหมายทางนามธรรมอันทำให้คนในสังคมรับรู้สถานะของตนเอง ในแต่ละตำแหน่งของจักรวาลถือเป็นมาตรการหนึ่งในการควบคุมสังคม และส่งผลให้เกิดการยอมรับความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ผู้อยู่ในภพภูมิที่สูงยิ่งกว่า ดำรงสถานภาพที่แตกต่างของผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของกรุงศรีอยุธยา

ดังนั้นในกรณีของวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งจึงแสดงให้เห็นถึงคติเชิงสัญลักษณ์ของจักรวาลวิทยา ในมุมมองของการจำลองจักรวาล กล่าวคือ การสร้างจักรวาลขึ้นใหม่ในแง่รูปธรรมเพื่อแสดงถึงความเป็นจักรพรรดิราชของพระมหากษัตริย์และในขณะเดียวกันงานสถาปัตยกรรมนั้นๆ ยังสะท้อนหน้าที่ของตนทั้งในแง่ของประโยชน์ใช้สอยทางกายภาพและจิตวิญญาณแตกต่างกันไปตามแต่ประเภทและวัตถุประสงค์ของผู้สร้างสรรค์ คือ องค์พระมหากษัตริย์นั่นเอง

๔. ศาสนาฮินดู และ คัมภีร์ศิลปศาสตร์

(Hindunism and Architectonic of The Silpa Sastres)

อิทธิพลทางแนวคิดและวัฒนธรรมของศาสนาฮินดูมีบทบาทสำคัญยิ่งทั้งในด้านการเมืองการปกครองในระบบมณฑล (Mandala) ฐานะของพระมหากษัตริย์ตามแนวคิดจักรพรรดิราช (Cakravartin) ในรูปแบบเทวราชา (Devaraja) และวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือภายใต้กรอบของพื้นที่และมิติเวลาของอาณาจักรอยุธยาได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอาณาจักรเขมรที่พระนครและเมืองพระนครหลวงซึ่งเป็นอารยธรรมยิ่งใหญ่และมีระบบระเบียบทั้งในด้านการเมืองการปกครองและการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมอย่างเด่นชัด เนื่องจากปัจจัยสำคัญ ๒ ประการ คือ อาณา

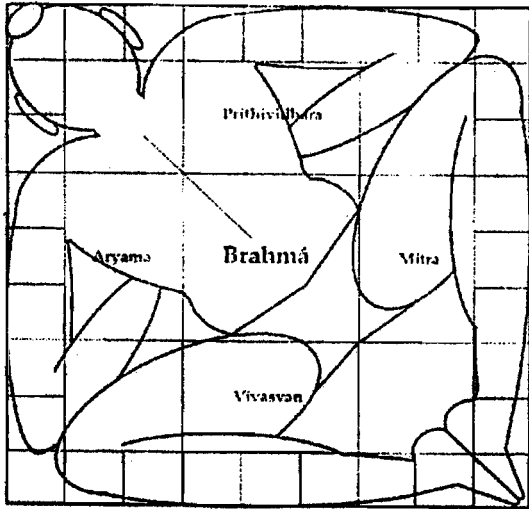
บริเวณที่ก่อกำเนิดอาณาจักรอยุธยา ได้แก่ สุพรรณบุรี ละโว้และอโยธยา เป็นดินแดนที่ได้รับวัฒนธรรมทั้งศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาวิถีชีวิตจากอาณาจักรเขมรอย่างมาก เนื่องจากอารยธรรมเขมรดำรงและพัฒนาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกเฉียงใต้ และการตีเมืองพระนครหลวงได้ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เป็นการผนวกอาณาจักรกัมพูชาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยาทำให้เมืองพระนครหลวงดำรงฐานะเป็นเมืองลูกหลวงของอาณาจักรอยุธยา อนึ่งการตีได้เมืองพระนครหลวงในครั้งนั้นทำให้อยุธยานำเอาข้าราชการสำนักของเขมรรวมทั้งพราหมณ์ปุโรหิตผู้เชี่ยวชาญในศิลปศาสตร์หลายแขนงเข้าสู่ราชสำนักอยุธยา

การนำพาอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอาณาจักรเขมรสู่กรุงศรีอยุธยา นำไปสู่การสร้างอิทธิพลทางความคิด ความเชื่อจากกระบวนการทางความคิดและรูปแบบงานสถาปัตยกรรมอันประกอบขึ้นจากกลไกโครงสร้างอินทรีย์ของอารยธรรมเขมร กล่าวคือ แนวคิดจากองค์ประกอบทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา วัฒนธรรม ฯลฯ อิทธิพลของศาสนาฮินดูที่ก่อรากหยั่งลึกในบริบทของพื้นที่ในอาณาจักรเขมรส่งทอดสู่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้นำแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้ในพื้นที่ฐาน จนเกิดการสร้างอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมอยุธยา

แนวคิดในศาสนาฮินดู หรือ คติพราหมณ์ที่รับเข้าสู่สังคมไทยนั้น ก่อปรด้วยกระบวนการเชิงปรัชญาทางศาสนา และการสื่อความหมายในการสร้างสรรค์ กล่าวคือ ปรัชญาในคัมภีร์อุปนิษัท อธิบายเกี่ยวกับการกำเนิดและสิ้นสุดของจักรวาลโลก สรรพสิ่งและชีวิต

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรม นำเสนอผ่านคัมภีร์ศิลปศาสตร์ (Silpa Sastres) กล่าวคือเป็นคัมภีร์ที่อธิบายแนวทางในการวางแผนและออกแบบการสร้างงานสถาปัตยกรรมในอารยธรรมฮินดู” โดยเฉพาะในบริบทของวิสตูวิทยา (Vastu Sastra) อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับตำแหน่ง, รูปแบบ, การวางผังอาคารสถาปัตยกรรมรวมถึงหลักการและเกณฑ์การออกแบบ กล่าวคือ เมื่อเริ่มการออกแบบในประการแรกนั้นสถาปนิกจะต้องทำงานร่วมกับพราหมณ์หรือนักบวชในศาสนา และจะต้องใช้จุดพื้นที่เป็นจุดกำเนิดสรรพสิ่งทั้งปวงขององค์ปราสาทนั้น ในขณะเดียวกันผังบริเวณและอาคารที่จะต้องฝังจุดพื้นที่เป็นศูนย์กลางตามทฤษฎีแล้ว กรอบโครงของผังก็จะถูกกำหนดด้วยวิสตูปุรัมมณฑล (Vastupurusamandala) ในแผนภาพรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือยันต์/มณฑลหนึ่งมณฑลใดโดยเฉพาะ

เห็นได้ว่าแนวคิดในศาสนาฮินดูเกี่ยวกับคัมภีร์ศิลปศาสตร์ถือเป็นรากฐานสำคัญของกระบวนการทางความคิดอันนำไปสู่

ภาพที่ ๑
วัสดุปฐมณฑล

วัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมอยุธยา นอกเหนือจากปัจจัยในด้านรูปแบบ อันได้แก่ สถาปัตยกรรมรูปแบบปรางค์ที่ได้รับอิทธิพลจากฐานสถาปัตยกรรมเขมร หากมุ่งเน้นนำเสนอแนวทางของความคิดในเชิงสัญลักษณ์ของกระบวนการสร้างสร้งเพื่อสื่อความหมายแสดงอำนาจของความเป็นจักรพรรดิราช และเทวราชาขององค์พระมหากษัตริย์ผู้สร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมเสริมพระบรมเดชาภาพของพระมหากษัตริย์และเพื่อคงประโยชน์ในการปกครองราชอาณาจักรโดยชอบธรรม

นอกจากนี้แนวทางปฏิบัติด้านพิธีกรรม โดยเฉพาะพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ล้วนเป็นวิถีปฏิบัติของศาสนาฮินดู โดยผู้กระทำพิธีคือพราหมณ์ราชครู พราหมณ์คู่สวดและศาสนิกชนพราหมณ์^{๕๔} อันเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในราชสำนักอยุธยา การผสมผสานคติความเชื่อและแบบแผนประเพณีระหว่างศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาเข้าด้วยกันในการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ของราชสำนัก ดำเนินสืบเนื่องมาตลอดสมัยอยุธยา^{๕๕} อันก่อเกิดการสร้างงานสถาปัตยกรรมเนื่องในพระราชพิธีต่าง ๆ ขององค์พระมหากษัตริย์

๕. ดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ (Astronomy and Astrology)

ศาสตร์ของคนโบราณผูกพันอย่างลึกซึ้งกับวงกลม ท้องฟ้า การสังเกตปรากฏการณ์ของท้องฟ้าตำแหน่งการเคลื่อนไหวของเส้นทางเดินของดวงอาทิตย์, ดวงจันทร์ โลก และตำแหน่งดวงดาวต่าง ๆ สัมพันธ์เป็นระบบความรู้ทางดาราศาสตร์

จุดมุ่งหมายเริ่มแรกในการสังเกตท้องฟ้าของคนโบราณน่าจะเป็นเพื่อการหยั่งรู้ช่วงเวลาและฤดูกาล จากปรากฏการณ์การเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์, ดวงจันทร์ และดวงดาวกลุ่มต่าง ๆ บนท้องฟ้าสัมพันธ์กับตำแหน่งของตนบนโลก การสังเกตปรากฏ

การณ์ในท้องฟ้าดังกล่าวได้พัฒนาและสั่งสมขึ้นเป็นระบบความรู้ทางดาราศาสตร์

ในส่วนของวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์มีผลอย่างยิ่งต่อการวางผังอาคารสถาปัตยกรรมในแง่ของตำแหน่งทิศและที่ตั้งโดยสัมพันธ์กับการวางแผนหลักของอาคาร เนื่องจากเส้นแกนแสดงทิศของสถาปัตยกรรมคือเส้นที่เกิดจากแนวกากบาทซึ่งดวงอาทิตย์ได้ทำเครื่องหมายไว้บนโค้งท้องฟ้าระหว่างโคจรตลอดวันและตลอดปี โดยในการโคจรทุกวันตั้งแต่เช้าจรดค่ำ ดวงอาทิตย์ได้กำหนดขอบเขตของโลกตามเส้นแกนตะวันออกถึงตะวันตกการที่ดวงอาทิตย์เบนจากจุดสูงสุดในตอนเที่ยงวันไปสู่ทิศใต้ (หรือทิศเหนือ) และเบนจากจุดต่ำสุดในตอนเที่ยงคืนไปสู่ทิศเหนือ (หรือทิศใต้) อย่างสอดคล้องกัน เมื่อวัดตำแหน่งจากบนพื้นโลกย่อมอยู่ตรงข้ามกับเส้นแกนเหนือใต้ทั้งสิ้นในลักษณะนี้เส้นทางโคจรของดวงอาทิตย์จะกำหนดทิศที่สัมพันธ์ขึ้นในการโคจรทุกวันและในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพื้นโลก ดวงอาทิตย์ขึ้นทุกวันทางทิศตะวันออก ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับท้องฟ้าส่วนต่าง ๆ ดวงอาทิตย์จะขึ้นทางทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนือ ติดต่อกันไปในการโคจรประจำปี ตำแหน่งการขึ้นของดวงอาทิตย์ในแต่ละวันย่อมเคลื่อนย้ายไปตามวิถีการโคจรรอบท้องฟ้า โดยเคลื่อนที่วันละหนึ่งองศาไปตามทรงกลมท้องฟ้าการโคจรนี้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเคลื่อนจากฤดูกาลหนึ่งไปสู่อีกฤดูกาลหนึ่ง กล่าวคือ ดวงอาทิตย์ได้บรรลุถึงตำแหน่งเหนือสุดในยามฤดูหนาวที่ดวงอาทิตย์อยู่ห่างจากเส้นศูนย์สูตรมากที่สุด ในฤดูร้อนดวงอาทิตย์จะอยู่ห่างเส้นศูนย์สูตรมากที่สุดไปทางทิศใต้ ในฤดูใบไม้ผลิและใบไม้ร่วงที่กลางวันและกลางคืนยาวเท่ากันดวงอาทิตย์จะขึ้นทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก^{๕๖}

ดังนั้นเส้นแกนแสดงทิศของแผนผัง คือ ภาพจำลองของเส้นแกนที่เชื่อมตำแหน่งของวิถีการโคจรของดวงอาทิตย์บนทรงกลมท้องฟ้าส่วนต่าง ๆ ในเวลาที่ดวงอาทิตย์อยู่ไกลจากเส้นศูนย์สูตรมากที่สุด และในเวลาที่ยาวเท่ากัน ซึ่งได้แก่วันวิษุวัตทั้งสี่

สำหรับความรู้เรื่องโหราศาสตร์พัฒนามาจากความเชื่อในอำนาจอิทธิพลของดวงดาวที่มีวิถีโคจรสัมพันธ์และส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและโชคเคราะห์ของมนุษย์ ถือเป็นศาสตร์ที่พัฒนาจากองค์ความรู้ด้านดาราศาสตร์เป็นมูลฐาน โดยใช้สถิติบันทึกเพื่อนำความสัมพันธ์ระหว่างการเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ อันเป็นผลเนื่องมาจากการโคจรของดาวเคราะห์ที่เป็นมูลเหตุ กล่าวคืออิทธิพลของดวงดาวที่บันดาสให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ อันส่งผลกระทบต่อมนุษย์

การหมุนรอบตัวเองของโลกทำให้เกิดกลางวันและกลางคืน

การโคจรของโลกรอบดวงอาทิตย์ทำให้ฤดูกาลแปรเปลี่ยนไป
เส้นทางการเคลื่อนที่หรือสุริยวิถีจะเคลื่อนผ่านกลุ่มดาวฤกษ์
กลุ่มต่างๆกลางท้องฟ้า อันเป็นปรากฏการณ์การเกิดนักษัตรทั้ง ๑๒
ราศี ซึ่งทุกส่วนหรือทุกราศี จะมีดาวฤกษ์ประจำอยู่หนึ่งกลุ่ม
และเรียกชื่อตามกลุ่มดาวฤกษ์ที่ประจำอยู่ เรียงลำดับจากทิศ
ตะวันตกไปทางทิศตะวันออก ดังนี้ คือ ราศีเมษ , พฤษภ , มิถุน
กรกฎ , สิงห์ , กันย์ , ตุล , พิจิก , ธนู , มกร , กุมภ์ และ มีน
ตามลำดับ”

ตามระบบของโหราศาสตร์ไทย ถือว่าเมื่อดวงอาทิตย์
โคจรเข้าสู่ราศีเมษ ตรงจุดแรกของกลุ่มดาวอัศวิน นักษัตรที่ ๑
ถือว่าเป็นวันมหาสงกรานต์ อันเป็นวันขึ้นปีใหม่ทางโหราศาสตร์
และใช้เป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยในวันที่ ๑๓ เมษายนของทุกปีเนื่อง
จากดวงอาทิตย์ได้โคจรมาครบรอบนักษัตร คือ ครบรอบ ๑๒
ราศีใน ๑ ปี จากจุดศูนย์กลางในราศีเมษ” และจะเดินทางใน
เส้นทางปัดได้ (Declination) อันจะทำให้ช่วงเวลาต่อจากวันมหา
สงกรานต์ เป็นช่วงเวลาที่ยาววันยาวกว่ากลางวัน หลังจากที
ดวงอาทิตย์เคลื่อนที่ผ่านจุดวิษุวัต อันเป็นการแสดงให้เห็นความ
สำคัญของแสงสว่างที่เพิ่มมากขึ้น นับเป็นจุดเริ่มต้นของวัฏจักร
ใหม่ที่สื่อให้เห็นถึงคุณค่าแห่งแสงสว่าง ตามคติเรื่องแสงสว่าง
ในไตรภูมิ ที่ระบุว่า “ลางที่มีความหมายเล็งไปถึงดวงอาทิตย์
ว่าเป็นผู้ทรงพระเมตตาใหญ่ ทรงคุ้มครองโลก”” ร่วมกับแนวคิด
นับถือเทพดั้งเดิมของฮินดู คือ สุรยเทพ (Surya) ผู้ทรงส่งเสริม
สรรพสิ่ง โดยมีกลุ่มของเทพ ๑๒ องค์ที่เรียกว่า อาทีย (Adiya) ที่
สัมพันธ์กับสุรยเทพตามการเคลื่อนตัวของสุรยเทพตลอดช่วง ๑ปี”

วัฏจักรแห่งการเริ่มต้นดังกล่าวส่งผลให้เห็นในเรื่องของ
การคำนวณฤกษ์ดีโองยาม ในการสร้างสรรค์และออกแบบงาน
สถาปัตยกรรม ทั้งในมิติของตำแหน่งพื้นที่, การออกแบบและช่วง
เวลาในการสร้างสรรค์ ซึ่งในส่วนของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา
เห็นได้ชัดจากช่วงเวลาของการสร้างและสถาปนาเมืองที่เริ่มต้น
ในช่วงของราศีเมษ

พระโหราหรือโหรเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพยากรณ์
เหตุการณ์และการคำนวณกำหนดฤกษ์ดีโองยามในการประกอบ
พระราชกรณียกิจต่างๆ ขององค์พระมหากษัตริย์โดยเฉพาะใน
สมัยอยุธยา รวมถึงการบันทึกเหตุการณ์ในรูปแบบที่ระบุเวลา
ที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนในเอกสารประวัติศาสตร์ประเภทปุมโหรและ
กฎหมายเหตุพระโหร

คติความเชื่อที่สัมพันธ์กับโหราศาสตร์ในสมัยอยุธยา มี
ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในตำราพิชัยสงคราม อันหมายถึงตำรา ที่
มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการรบ การทำสงครามในสมัยโบราณเป็น
จำนวนมากซึ่งกินเนื้อความเกือบครึ่งหนึ่งของตำราพิชัยสงคราม

ทั้งหมด ประกอบด้วยเรื่องโศคลาง, เคล็ด, และการทำนายทาง
โหราศาสตร์อันเป็นมูลบทของความเชื่อที่สามารถสะท้อนให้เห็น
โลกทัศน์ทางสังคมของอยุธยาและร่วมสมัยอยุธยาในเรื่อง
ปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ และในส่วนขององค์ความรู้ด้าน
โหราศาสตร์กับบริบททางสังคมได้สะท้อนอิทธิพลทางความเชื่อ
โหราศาสตร์นี้อย่างชัดเจนผ่านการบันทึกในเอกสารประวัติศาสตร์
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

๖. โสยศาสตร์ (Superstitious Beliefs)

โสยศาสตร์ หมายถึง เรื่องของอำนาจลึกลับที่อยู่เหนือ
ธรรมชาติซึ่งไม่อาจทราบและพิสูจน์ได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์
ได้แก่ เรื่องผีสิงเทวดา ฤกษ์ยาม เครื่องรางของขลัง เวทมนต์ คาถา
และโศคลาง ความเชื่อเรื่องโสยศาสตร์เป็นวิธีการที่มนุษย์ “ใช้”
อำนาจเหนือธรรมชาติเพื่อผลประโยชน์บางประการ” จัดเป็น
สิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะ
วิถีชีวิตของคนไทยในสมัยอยุธยาซึ่งมีความผูกพันอยู่กับธรรมชาติ
การทำมาหากินของคนในสมัยนั้น ต้องพึ่งพาสภาวะแวดล้อมทาง
ธรรมชาติเป็นอย่างมากปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆที่เกิดขึ้น เช่น
น้ำท่วม แผ่นดินไหว ฝนแล้ง ความเจ็บไข้ โรคระบาด ล้วนแต่
ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้คนในสมัยอยุธยาทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็น
พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางตลอดจนสามัญชนทั่วไป ซึ่งผู้คน
ในสมัยนั้น ไม่สามารถอธิบายถึงสาเหตุที่เกิดขึ้นได้ด้วยเหตุผล
ทางวิทยาศาสตร์จึงเชื่อว่าสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้น เกิดจากอำนาจลึกลับ
ของภูติผีปีศาจ จึงต้องทำการกราบไหว้เช่น สรวงบูชา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ความเชื่อในเรื่องโสยเวทหรือ
บุญฤทธิวิทยาคมได้ขยายตัวอย่างมาก อันอาจมีสาเหตุมาจาก
ความสัมพันธ์สืบเนื่องทางวัฒนธรรมของอาณาจักรอยุธยากับ
อาณาจักรเขมรแต่เดิม การสงครามและความผันผวนทางการเมืองการปกครองซึ่งเกิดขึ้นบ่อยครั้ง และโครงสร้างของสังคมที่
ซับซ้อนและมีการแข่งขันเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจสูง สาเหตุ
เหล่านี้ โดยเฉพาะการสงครามและโครงสร้างของสังคมที่ซับซ้อน
ทำให้ผู้คนทั้งผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองต้องการอำนาจ
เด็ดขาดในแบบกษัตริย์เข้ามาเสริมขวัญและกำลังใจตัวอย่าง
เช่น ในการเคลื่อนทัพออกสู่การสงครามแต่ละครั้ง จักมีการทำพิธี
ตัดไม้ข่มนาม บ่อยครั้งที่คติความเชื่อในเรื่องโสยเวทนี้ได้
ผสมผสานเข้ากับคติความเชื่อและการปฏิบัติในพุทธศาสนา
ทำให้เกิด คติความเชื่อ และการปฏิบัติในพุทธศาสนาเปลี่ยนบทบาท
จากเรื่องทางศาสนาโดยตรงมาเป็นเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ที่สัมพันธ์
กับการเมืองการปกครองหรือกิจกรรมบางอย่างทางสังคมตัวอย่าง
เช่น ความเชื่อในคุณของพระรัตนตรัย ซึ่งเปลี่ยนจากความเชื่อ

ในคุณที่เป็นอำนาจธรรมมาเป็นคุณที่เป็นอำนาจฤทธิ์ ทำให้เกิดการสร้างธรรมenheimให้พระเถระผู้ใหญ่ฝ่ายสงฆ์ประพรมน้ำพุทธมนต์เป็นขวัญกำลังใจแก่เหล่าทหารที่ออกรบและเกิดการสร้างพระพิมพ์ที่มีฤทธิ์อำนาจจนเกิดการเลื่อมใสบูชาในฐานะพระเครื่องรางของขลัง

สำหรับแนวความเชื่อดั้งเดิมของไทย อันได้แก่ความเชื่อในเรื่องผี ถูกนำมาใช้ในการอธิบายความเป็นไปของโลก จักรวาล และสรรพสิ่งต่างๆ” เนื่องจากสรรพสิ่งต่างๆเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ด้วยอำนาจและอิทธิพลของผี คนไทยเชื่อว่า “แกน” หรือ “พญาแกน” คือ ผีฟ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด อยู่บนสวรรค์ มีบทบาทเป็นผู้สร้างโลกมนุษย์อีกทั้งยังทำหน้าที่ควบคุมและดูแลรักษาด้วยความเชื่อเรื่องผีที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมเมือง คือ ความสำคัญของผีอารักษ์ ในฐานะผีเมืองหรืออารักษ์เมือง และในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมบ้านอันได้แก่ ผีเรือนที่ช่วยคุ้มครองคนในบ้าน หรือ ความเชื่อเกี่ยวกับการปลุกเรือน อาทิ “...การปลุกเรือนให้ปลุกวันจันทร์ วันพุธ หรือวันพฤหัสบดีดีคืนักแล การล้างเรือนให้กำหนดเอาวันจันทร์ วันพุธ วันพฤหัสบดี หรือเสาร์ดี...”

นอกจากนี้ความเชื่อถือโชคลางหรือลางสังหรณ์ ที่เชื่อกันว่าเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นภายหน้านั้นจะมีนิมิตเป็นลางบอกเหตุก่อน เช่น เมื่อมีดาวหางปรากฏบนท้องฟ้าแสดงว่าจะมีเหตุร้ายเกิดขึ้นในบ้านเมืองก่อให้เกิดพิธีสะเดาะเคราะห์หรือกุดยาเพื่อป้องกันเหตุร้ายที่จะเกิดขึ้น” ทำให้เกิดการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมเนื่องในพระราชพิธี

ดังนั้นจะเห็นได้ถึงความสัมพันธ์ของการพยายามอธิบายปรากฏการณ์ในการดำเนินชีวิตและความเป็นไปที่เกิดขึ้นในโลก และจักรวาลผ่านความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์มาเป็นเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ที่สัมพันธ์กับสังคม

ดังนั้นจากการศึกษาเนื้อหาของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา โดยมุ่งประเด็นไปสู่พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมประเภทต่างๆ เพื่อจุดมุ่งหมายในการนำมาศึกษาวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรม โดยศึกษากระบวนการทางความคิดในอดีต ที่นำไปสู่การสร้างรูปสถาปัตยกรรม พบว่าแนวทางของความคิดและคติความเชื่อภายใต้กรอบของพื้นที่และมิติเวลาของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาตามนัยยะของวัฒนธรรมการสร้างสรรคทั้ง ๖ ประการดังกล่าว ถือเป็นองค์ความรู้สำคัญที่สามารถนำมาใช้ในการอธิบายวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

วัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรม จากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

การศึกษานี้ได้แสดงผลในบริบทของวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา โดยแบ่งตามประเภทของงานสถาปัตยกรรมตามรายละเอียดของการจำแนกประเภทสถาปัตยกรรมจากเนื้อหาของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ดังนี้

วัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรม ประเภทสถาปัตยกรรมเมือง

การสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมประเภทสถาปัตยกรรมเมืองที่ปรากฏบันทึกในเอกสารประวัติศาสตร์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาประกอบด้วยสถาปัตยกรรมที่คงรูปแสดงขอบเขตของเมืองและเส้นทางคมนาคม อันได้แก่ กำแพงเมือง, ป้อมปราการ, คลอง และถนน ร่วมกับสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในการศึกสงคราม อาทิ สะพาน , ป้อม , ค่าย และหอรบ และยังหมายรวมในประเด็นของคติการสร้างและสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นในฐานะราชอาณาจักร

ดังนั้นจึงสามารถอธิบายวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมประเภทสถาปัตยกรรมเมือง ที่ปรากฏครอบคลุมงานสถาปัตยกรรมเมืองในขอบเขตดังกล่าวได้ดังต่อไปนี้

การสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานีเป็นการประกาศศูนย์กลางใหม่ของจักรวรรดิตามแนวคิดทางโลกภูมิวิทยาของศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้างสรรคเมืองที่ยิ่งใหญ่ในฐานะราชอาณาจักร และแสดงให้เห็นถึงคติเชิงสัญลักษณ์ของจักรวาลวิทยาในมุมมองของการจำลองจักรวาล กล่าวคือ การสร้างจักรวาลขึ้นใหม่ในรูปธรรมเพื่อแสดงถึงความเป็นจักรพรรดิราชของพระมหากษัตริย์

ดังนั้นพื้นฐานของกรุงศรีอยุธยาจึงมีลักษณะเป็นเกาะ อันเป็นผลจากการเลือกทำเลที่ตั้งโอบล้อมด้วยแม่น้ำ ๓ สาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยา, แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก” ตามสภาพภูมิศาสตร์ตามธรรมชาติ เพื่อจุดประสงค์ในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ตั้ง ทั้งในเชิงสัญลักษณ์ประดิษฐานจักรวาลหนึ่งๆ ซึ่งขอบกำแพงจักรวาลนั้นถูกล้อมรอบด้วยสี่ทันทรมหาสมุทร และเป็นชัยภูมิเมืองทางกายภาพ

การสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมเมืองอันได้แก่การขุดคูเมือง (moat) ทางด้านตะวันออกของเกาะเมือง เพื่อให้เป็นคูเมืองล้อมพระนครทางด้านตะวันออก เรียกว่า “คูขื่อน้ำ” หรือ “คูหน้าเมือง” แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมเพื่อประโยชน์ใช้สอยทางกายภาพในด้านยุทธศาสตร์, การคมนาคม และสื่อถึงสัญลักษณ์จากการเชื่อมแม่น้ำโอบล้อมเมืองในฐานะมหานทีลีทันดรตามคติจักรวาลได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้กรุงศรีอยุธยายังคงความหมายตามแนวคิดแบบภูมิศาสตร์การเมือง (The Galactic Polity) สัมพันธ์กับแนวความคิดของจักรวาลวิทยา (Cosmology) ในรูปแบบ “มณฑล” (Mandala) สาระเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางอำนาจหรือเมืองหลวงกับเมืองบริวารที่อยู่โดยรอบ^{๑๐} หรือสัญลักษณ์ของจักรวาล ที่ประกอบด้วยบริเวณที่เป็นศูนย์กลางและบริเวณที่อยู่ล้อมรอบ^{๑๑} ได้แก่ กรุงศรีอยุธยาเป็นแกนกลาง (Core Area) ล้อมรอบด้วย เมืองลูกหลวง, เมืองหลานหลวง, เมืองเจ้าพระยามหานคร และ ประเทศราช (La Area) ทั้งนี้ ด้วยวัตถุประสงค์ในการปกครอง และ เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ในฐานะจักรพรรดิราช, เทวราชา และธรรมราชา

คติการออกแบบเมืองยังแสดงให้เห็นถึงการสถาปนาสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แสดงนัยยะสำคัญของตำแหน่งที่ตั้งที่สัมพันธ์กับเมืองโดยสร้างสรรคขึ้นในบริเวณศูนย์กลางของชุมชนในระดับเมืองหรือรัฐ อันได้แก่ การสถาปนา “พระศรีรัตนมหาธาตุ” โดยคงความหมายของศูนย์กลางทั้งในระดับสัญลักษณ์อันสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ระหว่างพระธาตุเจดีย์ พระพุทธเจ้า ภูมิจักรวาล และกษัตริย์ ซึ่งส่งผลต่อการจัดระเบียบการเมืองการปกครองของชุมชนและศูนย์กลางทางกายภาพอันส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานและเศรษฐกิจของชุมชน^{๑๒} ปกครองโดยพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเป็นจักรพรรดิราช หรือกษัตริย์ผู้ปกครองจักรวาล ดังนั้นเมืองหลวงหรือพระราชอาณาจักรของพระองค์จึงเปรียบได้ดัง ภูมิจักรวาลทั้งทางพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู พระศรีรัตนมหาธาตุกลางเมืองจึงมีบทบาทหน้าที่สอดคล้องกันทั้งในความหมายของ “พระธาตุเจดีย์” ที่ใช้ระบุดีความสำคัญของสิ่งที่บรรจุภายในสูงสุด คือ พระบรมสารีริกธาตุ หรือสิ่งที่เชื่อว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุ^{๑๓} โดยมุ่งเน้นถึงองค์พระธาตุเจดีย์สำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางเมืองหรือรัฐและในฐานะ “ปราสาทศิรี” ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ศูนย์กลางในการสร้างเมืองหรือจัดตั้งรัฐตั้งแต่เริ่มแรก อันเป็นอิทธิพลจากอารยธรรมเขมรที่ส่งแนวคิดตามระบอบลัทธิเทวราชา (Devaraja Cult) ที่มีการสร้างปราสาท

ศิรีในตำแหน่งศูนย์กลางเมืองเพื่อประดิษฐานเทวราชของกษัตริย์^{๑๔} และหมายรวมถึงความหมายเชิงสัญลักษณ์ของจุลจักรวาลหนึ่งและในขณะเดียวกันก็เป็นเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนกลางของจักรวาลไปพร้อม ๆ กันด้วย^{๑๕}

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา สะท้อนคติความคิดในการสร้างเมืองแต่โบราณตามคติเทวราชาสร้างเมืองโดยเทพเทวดาและอัญเชิญเสด็จพระมหากษัตริย์ลงมาปกครอง โดยมี “บา” ซึ่งหมายถึง ครูหรืออาจารย์ ซึ่งเป็นพระฤๅษี เป็นผู้ดำเนินการสร้างเมือง^{๑๖} กล่าวถึง “การสถาปนาพุทธมหาธาตุ” (บริติช : ๒) และ “เอาเขาพนมเพลิงเข้าไปในเมืองเป็นที่บูชา” (บริติช : ๑-๒) นับว่าเป็นการแสดงให้เห็นคติความเชื่อหนึ่งของการสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุกลางเมืองอันเป็นศูนย์กลางเมืองทางกายภาพและศูนย์กลางของอาณาจักรในเชิงสัญลักษณ์ของจักรวาลดังกล่าว

ทำเลที่ตั้งของราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยามีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเป็นจุดรวมของแม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนไหลลงสู่อ่าวไทย การไหลของแม่น้ำเหล่านี้ทำให้เกิดการทับถมของตะกอนอันเกิดจากการพัดพาของน้ำบริเวณปากอ่าว^{๑๗} กลายเป็นที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก การเกษตรกรรม ถือเป็นปัจจัยพื้นฐานของความมั่นคงของราชอาณาจักร ทั้งในด้านเศรษฐกิจ และยุทธศาสตร์ เนื่องจากการผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงผู้คนได้เป็นจำนวนมากเป็นปัจจัยในการสร้างกำลังคน อันเป็นทรัพยากรที่มีค่าทั้งในการสร้างและแผ่ขยายอำนาจของราชอาณาจักร

นอกจากนี้ชัยภูมิที่มีลักษณะเป็นเกาะของกรุงศรีอยุธยาโอบล้อมด้วยแม่น้ำทั้งสามดังกล่าว เป็นสัณฐานที่มีคุณประโยชน์อย่างยิ่งในแง่การยุทธศาสตร์ เปรียบดังปราการทางธรรมชาติตามหลักการหาชัยภูมิ (ชัยภูมิ) ตามตำราพิชัยสงคราม^{๑๘}

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ระบุถึงการในการสถาปนากรุงศรีอยุธยาว่า

“จุลศักราช ๗๑๒ ปีชวดศก วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำเพลา ๓ นาฬิกา ๔ บาท สถาปนากรุงศรีอยุธยา ชีพพราหมณ์ให้ฤกษ์ตั้งพิธีกลบบัตร ได้สังข์ทักษิณาวัฏได้ต้นหมันใบหนึ่ง” (พันจิน : ๑)

การบันทึกฤกษ์ในการสร้างเมืองในรูปแบบปุมโหรนี้สามารถสื่อให้เห็นถึงคติความคิดทางด้านดาราศาสตร์และโหรา-

ศาสตร์ในการกำหนดตำแหน่งเวลาของการสร้างราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ เป็นตำแหน่งสำคัญของการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์เข้าสู่กลุ่มดาวราศีเมษ อันเป็นจุดเริ่มต้นของวัฏจักรใหม่ และเป็นนิมิตหมายอันดีในการสร้างเมืองหรือสถาปนาอาณาจักร

นอกจากนี้การได้สังขัตกถิณาวัดได้ดินหมันในพิศกมลบัตร อันได้แก่ พิศวาทหลักเมืองในลักษณะผังแผ่นบัตรลงไป^{๕๕} แสดงให้เห็นถึงความหมายทั้งในเชิงสัญลักษณ์และรูปธรรม กล่าวคือ ความหมายของสังข (Sankha) อันเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความอุดมสมบูรณ์^{๕๖} เปรียบได้กับ “มหานครนิพพาน” ในไตรภูมิภูมิตามที่ระบุไว้

“เมืองมหานครนิพพานนี้สนุกสุขเกษมกว่าเมืองทั้งปวง เปนที่เร้นที่อาไศรยให้พ้นจากข้าศึกศัตรูทั้งปวง คือชาติชะภญาอิหรณศีตรูปมีเบียดเบียนได้เป็นศุภทุกเมื่อแล”^{๕๗}

อนึ่งในสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมอกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ปรากฏภาพของมหานครนิพพาน ในรูปแบบสังขัตตั้งอยู่ในปราสาท ดังนั้นการได้สังขัตกถิณาวัดจึงเปรียบเสมือนความอุดม-

ภาพที่ ๒

สถานภาพของกรุงศรีอยุธยาเปรียบมหานครนิพพานในไตรภูมิ
ที่มา : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว , สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง , ๒๕๔๒) , หน้า ๑๔

สมบูรณ์ของบ้านเมือง และแสดงสถานภาพของกรุงศรีอยุธยาที่เปรียบมหานครนิพพานในไตรภูมิ

นอกจากนี้ สังขยังเป็นหนึ่งในอาวุธของพระนารายณ์หรือพระวิษณุ ซึ่งจากพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาหลายพระองค์ ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในฐานะเทวราชาของพระมหากษัตริย์ อันเป็นองค์อวตารของพระนารายณ์หรือพระวิษณุ หรือปางต่างๆของพระนารายณ์ อาทิ สมเด็จพระรามธิบดี, พระยาราม และสมเด็จพระราเมศวร^{๕๘}

ความหมายจากชื่อของกรุงศรีอยุธยา หมายถึง เมืองอันยิ่งใหญ่ของเทพกษัตริย์ผู้ประเสริฐ เปี่ยมล้นด้วยความดีที่ไม่เคยทลายแพ้ ซึ่งครองแคว้นทวารกาอันยิ่งใหญ่ในแผ่นดินอันอุดมสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๙ ประการและเต็มไปด้วยสถานที่สวยงามสดงดงามพบว่าผู้ครองแคว้นทวารกา คือ พระกษัตริย์ ซึ่งเป็นอวตารปางที่ ๘ ของพระวิษณุ ดังนั้นกรุงศรีอยุธยาจึงเท่ากับเป็นเมืองของพระนารายณ์หรือพระวิษณุ^{๕๙} ซึ่งแสดงให้เห็นกระบวนการทางความคิดของลัทธิเทวราชา (Devaraj Cult) อย่างชัดเจน

ในส่วนขยายความหมายด้านรูปธรรมของดินหมันปรากฏอยู่ในกฎหมายเกียรบาลกำหนดว่า “เมื่อสมเด็จพระอรรคมเหษีทรงครอง ทำพิธีในดินหมัน พระเลื้อเมืองเจ็ดวัน”^{๖๐} แสดงให้เห็นถึงการมี “ดินหมันพระเลื้อเมือง” หรือการมีศาลพระเลื้อเมืองประจำกรุงศรีอยุธยาด้วย^{๖๑}

๒.๔ ยุทธศาสตร์

การป้องกันเมืองตามหลักยุทธศาสตร์ ได้แก่

การสร้างและปฏิสังขรณ์กำแพงเมือง

พระราชพงศาวดาร ระบุถึง กำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกสร้าง , กำแพงเมืองพิชัย , กำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยา ระยะหลัง และกำแพงเมืองลพบุรี

การขุดคลองและคูเมือง ได้แก่ คูเมืองล้อมรอบกรุงศรีอยุธยา และการขุดคูชื่อหน้าเพื่อวัตถุประสงค์เพื่อสร้างวงล้อมของแม่น้ำรอบเกาะเป็นปราการสำคัญ ร่วมกับการขุดขยายคูชื่อหน้าให้กว้างขึ้น เพื่อป้องกันข้าศึกในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา, การขุดคลองมหานาค (วัดภูเขาทอง-วัดป่าพลู) ในระหว่างการศึกสงคราม เนื่องจากการตั้งค่ายรบตามลำน้ำพิชัยสงคราม จำเป็นต้องขุดคลองเพื่อเป็นแนวป้องกัน

การสร้างป้อมปราการทางยุทธศาสตร์ อาทิ ป้อมเมืองกรุงศรีอยุธยา, ป้อมเมืองพิษณุโลก และป้อมเมืองธนบุรี

การสร้างป้อม, ค่าย, สะพาน และถนนในยามสงคราม
ซึ่งพระราชพงศาวดารกล่าวถึงเหตุการณ์สงครามในแต่รัชสมัย
อันเป็นเหตุให้เกิดการสร้างสถาปัตยกรรมป้อม, ค่าย, สะพานและ
ถนน เพื่อเป็นกลยุทธ์ในการศึกสงคราม ยุทธศาสตร์ในตำรา
พิชัยสงครามระบุถึงการตั้งค่ายว่า การตั้งค่ายจำเป็นจะต้อง
วางถ่วงและจันทร์ คือให้ได้ฤกษ์ดี การยกเสาเอก ทำประตูค่าย
ล้วนจะต้องหาฤกษ์ยามทั้งสิ้น การตั้งค่าย คู ป้อม คูหาแล้วมีการ
ลงขากหนาม มีงาฉกรรฬห์เพื่อเป็นการป้องกัน และยังต้อง
ปลูกศาลพระภูมิประจำค่ายด้วยมีการเช่นบวงสรวงเพื่อให้เทวดา
คุ้มครองป้องกันเนื่องจากการตั้งค่ายเปรียบเหมือนการทำกำแพง
เมือง การสร้างเมืองสมัยโบราณจำเป็นจะต้องหาฤกษ์ยามที่ดี
และมีการฝังอกรรฬห์ป้องกันศัตรู ต่างกันแต่ว่าการทำค่ายเป็น
เพียงชั่วคราว เปรียบเสมือนการสร้างเมืองขนาดย่อพอสั่งเขป
แต่กรรมวิธีนั้นเหมือนกัน เพียงแต่ย่อลงเท่านั้น”

การสร้างค่ายล้อมช้างและเพนียดคล้องช้าง

ความรู้ ความชำนาญในเรื่องคชกรรมถือเป็นคุณสมบัติ
ที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งของผู้ปกครอง” การคล้องช้างและการได้
ครอบครองช้างสำคัญนับเป็นเรื่องสำคัญทางการทหารและการ
เมืองการปกครอง ที่นอกจากจะเป็นเรื่องของการแสดงพระปรีชา
สามารถ ยังถือเป็นเรื่อง “บุญญาธิการ” ของพระเจ้าแผ่นดิน ดัง
แนวคิดเรื่องรัตนทั้ง ๗ ประการ ของจักรพรรดิ และเนื่องจาก
ช้างศึกถือเป็นยุทธปัจจัยสำคัญยิ่งในการสงคราม การคชกรรม
จึงเป็นเรื่องสำคัญในการปกครองบ้านเมืองทั้งในการรักษาเสถียร
ภาพความมั่นคงและการขยายแสนยานุภาพของพระมหากษัตริย์
รวมถึงเป็นเครื่องหมายแสดงกษัตริย์ภาพขององค์พระมหากษัตริย์
ดังนั้นการสร้างค่ายล้อมช้าง , โรงช้าง และเพนียดคล้องช้าง”
จึงเป็นงานสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อการคชกรรมดังกล่าว

การคมนาคม

การขุดคลอง เนื่องจากแม่น้ำลำคลองถือเป็นเส้นทาง
สัญจรหลักในการคมนาคม ระบบคลองถือเป็นเส้นทางสัญจร
หลักภายในเมืองกรุงศรีอยุธยา รวมถึงเป็นโครงสร้างพื้นฐานของ
การวางผังเมืองพระนครศรีอยุธยา ภายในเกาะมีลำคลองหลาย
สายที่ถูกขุดขึ้นเพื่อการระบายน้ำและการชักน้ำจากแม่น้ำเข้ามา
ใช้ประโยชน์ภายในเกาะเมือง นอกจากนี้ยังมีการขุดขั้วระคลอง
เส้นทางสัญจรภายนอกเกาะเมือง อาทิ คลองสำโรงและคลอง
ทับนางบริเวณเมืองพระประแดง, คลองลัดริมวัดไก่อี๊, คลอง
เมืองนนทบุรี, คลองบางกอกใหญ่, คลองบางกวยริมวัดชลอ ทะลุ
ไปออกกรมวัดมุลเหล็ก, คลองลัดบางกอก, คลองโคกขาม และ

คลองมหาชัย บริเวณในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ช่วงจาก
ปากแม่น้ำเจ้าพระยา ณ อ่าวไทยเรื่อยขึ้นมาจนถึงกรุงศรีอยุธยา
เพื่อประโยชน์ในการขนถ่ายเส้นทางการคมนาคมจากกรุงศรีอยุธยา
สู่ปากแม่น้ำหรือหัวเมืองอื่น ๆ นอกจากนี้การขุดคลองลัดต่าง
ดังกล่าวยังเอื้อประโยชน์ทางด้านการค้าต่างประเทศเป็นอย่างมาก
เนื่องจากการขุดคลองดังกล่าวเป็นการสร้างสาธารณูปโภค
ที่สำคัญแก่ประชาชน จึงถือเป็นการเฉลิมพระเกียรติและแสดง
ความยิ่งใหญ่ขององค์พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้การขุดคูขื่อหน้า
อันเป็นคูเมืองล้อมพระนครทางด้านตะวันออกยังถือเป็นประโยชน์
ทางการคมนาคมเป็นอย่างยิ่ง

การสร้างถนน ได้แก่ ถนนสัญจรในเมืองเพื่อให้เป็น
ทางเดินของคน ช้าง และม้า ลักษณะถนนภายในเกาะเมืองมักจะ
สร้างให้ขนานเลียบไปกับแนวลำคลองเป็นเส้นตรงเกือบทุกสาย
สำหรับถนนที่ถือเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญยิ่ง พระราชพง-
ศาวดารระบุถึงเส้นทางถนนไปพระพุทธบาท เนื่องจากการเสด็จ
พระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธบาทถือเป็นพระราชกรณียกิจ
ที่สำคัญของพระมหากษัตริย์อยุธยา โดยจะเสด็จพระราชดำเนิน
ทั้งกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค โดยเส้นทาง
สถลมารคที่สำคัญ คือ เส้นทางถนนพระเจ้าทรงธรรม หรือถนน
ฝรั่งสองกลอง ที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมโปรดเกล้าฯ ให้ช่างฝรั่ง
(ยอลันดา) สองกลองทำถนนตั้งแต่ท่าเรือขึ้นไปถึงเขาสุวรรณ-
บรรพต”

๒

วัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรม
ประเภทอาคารสถาปัตยกรรม

การจำแนกอาคารสถาปัตยกรรม ๓ ประเภท ได้แก่ อาคารสถา-
ปัตยกรรมวัง, อาคารสถาปัตยกรรมวัด และอาคารสถาปัตยกรรม
บ้าน สามารถแสดงวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรม
ที่คงรูปเป็นสิ่งก่อสร้างประเภทอาคารจากพระราชพงศาวดาร
กรุงศรีอยุธยาตามรายละเอียดของอาคารสถาปัตยกรรมในแต่ละ
ประเภท ดังนี้

๒.๑ ประเภทอาคารสถาปัตยกรรมวัง

ความสำคัญของพระราชวังในฐานะปราสาท
จากความหมายของปราสาท (Prasada) อันหมายถึง
ที่ประทับของเทพ” สื่อความหมายถึง ปราสาทราชวังที่ประทับของ

พระมหากษัตริย์ผู้ดำรงฐานะสมมุติเทพ ตามคติเทวราชา (Deva-raja Cult)

พระราชวังเป็นศูนย์กลางจักรวาล

ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถการปฏิรูปการปกครองโดยรวมอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินมาไว้ที่ศูนย์กลางคือ ราชธานี ทำให้เกิดการรวมหน่วยงานการบริหารและการว่าราชการแผ่นดินเข้าอยู่ภายในเขตพระราชวัง อันก่อให้เกิดการสร้างศูนย์กลางอำนาจของราชอาณาจักรโดยการขยายและโยกย้ายพระบรมมหาราชวังให้อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมกว่าเดิม กล่าวคือย้ายจากบริเวณพระราชวังเดิมริมหนองโสนมาสร้างใหม่ใกล้กำแพงเมืองด้านทิศเหนือ เพื่อให้อยู่ใกล้กับลำน้ำลพบุรี เพื่อประโยชน์ด้านการคมนาคมในการเสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระนครโดยทางชลมารค อีกทั้งยังเป็นบริเวณที่กว้างขวาง พอที่จะขยายให้เป็นพระราชวังใหญ่ ซึ่งมีการแบ่งเขตออกเป็น ๓ ชั้น อย่างชัดเจน คือ ชั้นในเป็นบริเวณที่ประทับของพระมหากษัตริย์และฝ่ายใน ชั้นที่สองมีการสร้างปราสาทราชมนเฑียร ที่เป็นท้องพระโรงสถานที่ออกว่าราชการและประกอบพิธีสำคัญของรัฐ ส่วนชั้นนอกเป็นที่ประทับการของเหล่าขุนนางและทหาร^{๕๐} นอกจากนี้การสร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้นในบริเวณพระราชวังเดิมและสร้างกำแพงโอบล้อมให้รวมอยู่ในบริเวณเดียวกันกับพระบรมมหาราชวัง ส่งผลให้วัดพระศรีสรรเพชญ์กลายเป็นวัดในพระราชวังตั้งแต่นั้นมา และใช้เป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ แทนจากเดิมที่เคยกระทำที่วัดมหาธาตุ ทำให้ความสำคัญของวัดมหาธาตุได้ลดบทบาทจากการเป็นหลักหรือศูนย์กลางของพระนครแต่เดิม ส่งผลให้เห็นความหมายของพระราชวังในฐานะศูนย์กลางของราชอาณาจักร และเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความเป็นศูนย์กลางจักรวาล บ่งชี้ให้เห็นถึงการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์และพระราชอำนาจและบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ ในฐานะเป็นจักรพรรดิราชอย่างเด่นชัดกว่าที่ผ่านมา ซึ่งพระราชวังมีความสำคัญน้อยกว่าพระมหาธาตุ

สัญลักษณ์แสดงการเป็นอัครศาสนูปถัมภ์ของ พระมหากษัตริย์

การกลัปนาที่ดินเพื่อการศาสนาในการ “ยกวังทำเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์” ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นทั้งการสร้างศูนย์กลางอำนาจเข้าสู่พระราชวังหลวงแห่งใหม่ตามนโยบายทางการเมืองการปกครอง แต่ในขณะเดียวกันการกลัปนาที่ดินเพื่อการศาสนาของพระมหากษัตริย์ปรากฏอยู่ใน

พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนา กล่าวคือ เป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชูทิศพระราชนาที่ดินไร่นาอันเป็นของหลวงให้แก่พระสงฆ์แห่งพุทธศาสนา^{๕๑} ถือเป็นกรียาบุญและการบูรณาการศาสนาในฐานะอัครศาสนูปถัมภ์ขององค์พระมหากษัตริย์

สัญลักษณ์การรวมศาสนจักรและอาณาจักรเข้าเป็นหนึ่งเดียว

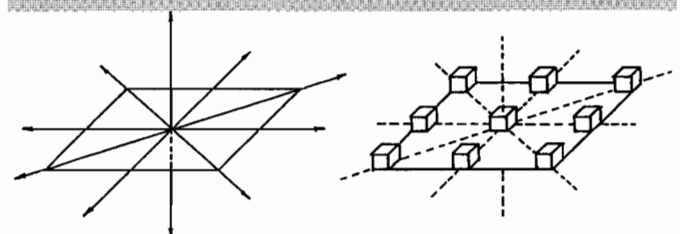
กรณีการรวมวัดพระศรีสรรเพชญ์เข้ากับพระราชวังหลวง โดยสร้างกำแพงโอบล้อมให้รวมอยู่ในบริเวณเดียวกันกับพระราชวัง อันทำให้วัดพระศรีสรรเพชญ์กลายเป็นวัดในพระราชวังแต่นั้นมา นับเป็นการผนวกวัดเข้ากับวังเป็นครั้งแรก แสดงถึงสัญลักษณ์ในการรวมศาสนจักรและอาณาจักรเข้าเป็นหนึ่งเดียวหรือเข้ามาสู่จุดเดียวกัน คือ พระมหากษัตริย์^{๕๒}

ความหมายของพระที่นั่ง ๕ ยอดและ ๔ ยอด ตามคติพุทธศาสนา นิกายสยามวงศ์

สาระของพุทธศาสนา ลัทธิหินยาน นิกายสยามวงศ์เน้นให้เห็นถึงการสร้างงานสถาปัตยกรรมที่สะท้อนค่านิยมของการจำลองจักรวาลในโลกมนุษย์ โดยผสมผสานสัญลักษณ์ของพระจักรพรรดิเข้ากับคติจักรวาล^{๕๓}

ดังนั้นการสร้างพระที่นั่งในรูปแบบปราสาทยอดที่มีจำนวน ๕ ยอด จึงเป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุและทวีปทั้งสี่ตามคติจักรวาล

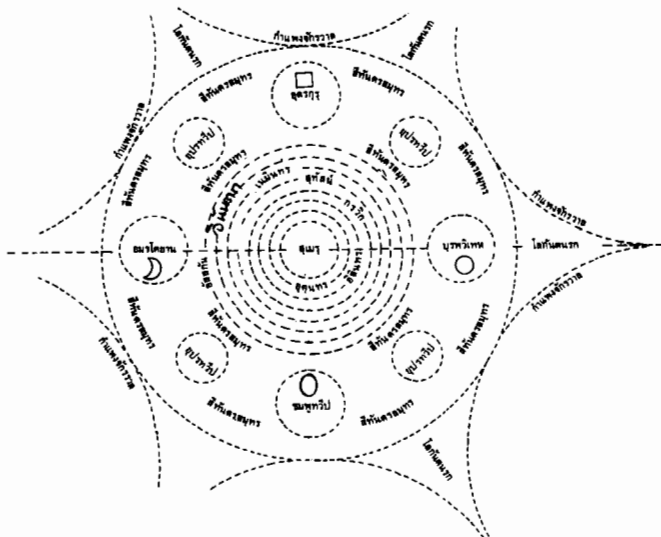
ส่วนพระที่นั่งที่มีจำนวน ๔ ยอดนั้น น่าจะแสดงความหมายถึงความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ในฐานะจักรพรรดิราชที่แผ่ขยายอำนาจแผ่กว้างไปทุกทิศทางทั้ง ๑๐ ทิศ แสดงถึงอาณาภาพของพระมหากษัตริย์ที่นอกจากจะมีอำนาจแผ่ขยายในทิศทั้ง ๔ แล้ว ยังมีชัยในทิศเบื้องบน(The point of the heaven) และทิศเบื้องล่าง(The point below)^{๕๔} แต่ในส่วนของการสร้างงานสถาปัตยกรรม มิติที่แสดงถึงอำนาจที่แผ่ขยายทั้ง ๑๐ ทิศดังกล่าวถูกสะท้อนผ่านการสร้างรูปทรงของสถาปัตยกรรมบนผืนระนาบ จึงสามารถแสดงทิศได้เพียง ๔ ทิศ จากระนาบเหนือพื้นดินทำให้เกิดการสร้างรูปงานสถาปัตยกรรมพระที่นั่ง ๔ ยอดดังกล่าว

ภาพที่ ๓ แสดงแนวทิศทั้งสิบ ในการแผ่ขยายอำนาจของจักรพรรดิราช (ซ้าย)

ภาพที่ ๔ แสดงแนวทิศ ๔ ทิศ จากระนาบเหนือพื้นดิน (ขวา)

๕๐ การศึกษาวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมไทยจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

ภาพที่ ๕

แสดงสัญลักษณ์ของเจ้าพระสุเมรุและทวีปทั้งสี่ตามคติจักรวาล

[ที่มา : โชติ กัลยาณมิตร , สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม , สมาคมสถาปนิกสยามฯ

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , ๒๕๓๙]

พระราชวังในฐานะที่เป็นที่ประทับยามเสด็จแปรพระราชฐาน

พระราชวังหรือพระตำหนักที่ใช้เป็นที่ประทับแรม ยามเสด็จแปรพระราชฐานหรือเสด็จประพาส ได้แก่ ที่ประทับแรมยามเสด็จพระราชดำเนินมัสการพระพุทธบาท อาทิ ปราสาทนครหลวง , ตำหนักธารทองแดง , ตำหนักธารเกษมและที่ประทับแรมในยามเสด็จประพาส ปรากฏบันทึกถึงการสร้างพระตำหนักริมทะเลที่ตำบลสามร้อยยอด ประจวบคีรีขันธ์ และตำบลโดนดหลวง เพชรบุรี, พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพาอาสน์ เกาะบางนางอิน และพระตำหนักทะเลชุบศร ลพบุรี ซึ่งในกรณีของพระตำหนักทะเลชุบศรนี้ยังใช้ประโยชน์ในการศึกษาดาราศาสตร์ของสมเด็จพระนารายณ์ด้วย

พระราชวังในฐานะศูนย์อำนาจทางการเมืองการปกครอง

การปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทำให้เกิดการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง กล่าวคือ ทำให้การบริหารและว่าราชการแผ่นดินถูกนำมารวมอยู่ภายในเขตพระราชวังสำหรับในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมืองลพบุรีกลับมีความสำคัญขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากพระองค์ทรงย้ายไปประทับที่ลพบุรี โดยมีนัยยะบางประการที่ทำให้ทรงสร้างลพบุรีเป็นดังราชธานีสำรอง เนื่องจากลพบุรี คือ ฐานที่มั่นทางการเมืองของพระองค์ และเพื่อป้องกันการก่อการรัฐประหารของขุนนางในราชสำนัก ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าว กรุงศรีอยุธยาถือเป็นศูนย์

กลางในระดับสัญลักษณ์แสดงอำนาจและเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ ตลอดจนประกอบพระราชพิธีสำคัญของราชอาณาจักร เกิดการสร้างพระราชวังที่ประทับ ณ เมืองลพบุรี ดังปรากฏบันทึกในพระราชพงศาวดาร โดยพระราชวังที่ลพบุรีมีฐานะเป็นทั้งพระราชวังที่ประทับและศูนย์อำนาจในการเมือง การปกครอง โดยทรงควบคุมการปกครองจากเมืองลพบุรี^{๕๖}

พระราชวังหรือตำหนักที่ใช้ในยามเสด็จแปรพระราชฐานไปคุมงานการบูรณะพระอารามและเคลื่อนย้าย พระพุทธไสยาสน์ วัดป่าโมก

การปฏิสังขรณ์วัดมเหยงคณ์และวัดกุฎีดาวในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ดังที่ระบุไว้ในพระราชพงศาวดารกล่าวถึงการสร้างตำหนักที่ประทับคุมงานโดย “ให้ตั้งพระตำหนักริมวัด..” (พินิจ : ๕๕๗) จากฝั่งบริเวณของวัดทั้งสองปรากฏอาคารตำหนักที่ประทับคุมงานในตำแหน่งบริเวณนอกกำแพงแก้ว และในกรณีการเคลื่อนย้ายพระพุทธไสยาสน์ วัดป่าโมก พระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงการปลูกสร้างพระตำหนักที่ประทับคุมงานเช่นกัน

๖.๒ ประเพณีอาคารสถาปัตยกรรมวัด

คติการสถาปนาพระมหาธาตุกลางเมือง

การสถาปนา “พระศรีรัตนมหาธาตุ” โดยคงความหมายของศูนย์กลางทั้งในระดับสัญลักษณ์ อันสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ระหว่างพระธาตุเจดีย์ พระพุทธเจ้า ภูมิจักรวาล และพระมหากษัตริย์^{๕๗} พระศรีรัตนมหาธาตุกลางเมืองจึงมีบทบาทหน้าที่สอดคล้องกันทั้งในความหมายของ “พระธาตุเจดีย์” ที่ใช้ระบุความสำคัญของสิ่งที่บรรจุอยู่ภายในสูงสุดคือพระบรมสารีริกธาตุหรือสิ่งที่เชื่อว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุ^{๕๘} ทำให้เกิดการสร้างสรรค์อาคารสถาปัตยกรรมวัดขึ้นเป็นศูนย์กลางของเมือง ดังที่เรียกกันภายหลังว่า วัดมหาธาตุ หรือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

การดำรงตนเป็นอัครศาสนูปถัมภกขององค์พระมหากษัตริย์

การสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์อาคารสถาปัตยกรรมวัดของพระมหากษัตริย์ ถือเป็นการทำกริยาบุญ เพื่อบูรณาพระพุทธศาสนา และสั่งสมบุญโดยมุ่งหวังสั่งสมบุญบารมีเพื่อปรารถนาจะเป็นพระศรีอารยหรือพระพุทธเจ้าในอนาคต พระราชพงศาวดาร

ได้แสดงแนวคิดในการมุ่งดำรงตนเป็นอัครศาสนูปถัมภกของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทุกพระองค์อย่างชัดเจน โดยระบุถึงการสร้างและปฏิสังขรณ์อาคารสถาปัตยกรรมวัดต่างๆในแต่ละรัชสมัย

การสร้างวัดอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้วายชนม์

การสร้างวัดในตำแหน่งที่ถวายพระเพลิงของพระมหากษัตริย์และราชวงศ์ เพื่อทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลของตนเองให้แก่ผู้วายชนม์หรือบรรพบุรุษตามแนวคิดในพุทธศาสนาเถรวาทผสมผสานกับคติการสร้างปราสาทบรรพบุรุษของอารยธรรมเขมร ก่อนที่จะมีการสร้างตำแหน่งทุ่งพระเมรุเพื่อประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงศพและสร้างสถาปัตยกรรมพระเมรุมาศในสมัยหลัง และปรับเปลี่ยนสถานะของการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศล เป็นการบรรจุพระอัฐิธาตุในท้ายจรมันวัดพระศรีสรรเพชญ์ โดยจะเห็นจากโครงสร้างของผังที่มีสตูปและวิหารขนาดเล็กกระจายรอบบริเวณมากมาย เปลี่ยนแนวทางในการสร้างสรรคสถาปัตยกรรมจากการสร้างวัดขนาดใหญ่เพื่ออุทิศส่วนกุศลเป็นการสร้างธาตุเจดีย์อุทิศส่วนกุศลแก่ผู้วายชนม์

ตัวอย่างของการสร้างวัดเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ผู้วายชนม์นี้ ระบุไว้ในพระราชพงศาวดารกรณีการสร้างวัดป่าแก้ว^{๕๑}, วัดพระราม และวัดราชบูรณะ เป็นต้น

การสร้างธาตุเจดีย์

คติการสร้างธาตุเจดีย์ในความหมายของสิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า และของพระมหากษัตริย์^{๕๒} ผู้ทรงปรารถนาจะเป็นพระศรีอารยหรือพระพุทธเจ้าในอนาคต พระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงการบรรจุพระอัฐิธาตุของพระมหากษัตริย์ภายหลังจากพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพบรรจุไว้ในท้ายจรมันวัดพระศรีสรรเพชญ์ ก่อนเกิดการสร้างธาตุเจดีย์บรรจุพระอัฐิธาตุของพระมหากษัตริย์ดังกล่าวในบริเวณวัดพระศรีสรรเพชญ์อันเป็นวัดหลวงประจำพระราชวัง โดยจะเห็นจากโครงสร้างของผังที่มีสตูปและวิหารขนาดเล็กกระจายรอบบริเวณมากมาย

การสร้างเจดีย์ในความหมายของเจดีย์ที่ระลึก

การสร้างสรรคสถาปัตยกรรมสตูปในฐานะเจดีย์ที่ระลึก อาทิ การบันทึกในพระราชพงศาวดารถึงการสร้างเจดีย์ ๒ องค์เชิงสะพานป่าถ่านเพื่อระลึกถึงเหตุการณ์ชนช้างของเจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา เป็นต้น

การกัลปนาที่ดินเพื่อการสร้างวัด

การกัลปนาที่ดินเพื่อการศาสนาของพระมหากษัตริย์ปรากฏอยู่ในพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา กล่าวคือเป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชูทิศพระราชทานที่ดินไร่นาอันเป็นของหลวงให้แก่พระสงฆ์แห่งพุทธศาสนา^{๕๓} ถือเป็นกริยาบุญและการบูรณาพระศาสนาในฐานะอัครศาสนูปถัมภก ขององค์พระมหากษัตริย์ ระบุในพระราชพงศาวดารถึงการกัลปนาที่ดินอันเป็นส่วนของพระราชวังเพื่อสร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์และการกัลปนาที่ดินพระตำหนักเวียงเหล็กเพื่อสร้างวัดพุทธไสยาสน์เป็นต้น

การสร้างวัดในตำแหน่งบ้านเดิม

การระลึกถึงสถานที่อันเป็นที่ทรงพระราชสมภพของพระมหากษัตริย์ เป็นการสร้างบุญตามหลักกรรมของพระพุทธศาสนาในการกตัญญูต่อธรรมแผ่นดินที่ถือกำเนิดระบุในพระราชพงศาวดารถึงการสร้างวัดชุมพลนิกายราม, วัดบรมพุทธาราม และวัดโพธิ์ประทับช้าง

การสร้างอาคารสถาปัตยกรรมวัด ในการผนวชของพระมหากษัตริย์

พระราชพงศาวดารบันทึกถึงการสร้างวิหารวัดจุฬามณีที่พิษณุโลก ในวาระการผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสะท้อนแนวความคิดเบื้องต้นในฐานะเป็นกริยาบุญเพื่อบูรณาพระศาสนา และแสดงความปรารถนาของพระองค์ในการเป็นธรรมราชาผู้ยิ่งใหญ่ เปรียบเช่นพระมหาธรรมราชาลิไท โดยปฏิบัติตามครรลองของพระมหาธรรมราชาลิไท ทั้งในเรื่องของการออกผนวชระหว่างครองราชย์ และการแต่งวรรณกรรมทางพุทธศาสนา คือ มหาธาตุคำหลวงและปัญญาสาตก^{๕๔} นอกจากนี้การผนวชของพระองค์ยังแสดงกุศโลบายถึงเป้าหมายทางการเมืองการปกครอง ในการรวมอำนาจกับหัวเมืองทางเหนืออีกประการหนึ่งด้วย

การสร้างวัดเพื่อแสดงความกตัญญู

การกตัญญูรู้คุณเป็นหนึ่งในธรรมะที่สำคัญทางพุทธศาสนา พระราชพงศาวดารระบุถึงการสร้างวัดพระยาแมนเพื่อแสดงความกตัญญูต่อพระอาจารย์ของพระมหากษัตริย์เป็นการทำกริยาบุญสนองความกตัญญูรู้คุณ

พัฒนาการของเทคนิคการก่อสร้าง

กรณีการหล่อพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดป่าโมก ตามที่ระบุไว้ในพระราชพงศาวดาร แสดงให้เห็นพัฒนาการของเทคนิคด้านวิศวกรรมในสมัยอยุธยาได้เป็นอย่างดี

ธรรมเนียมการบูชาพระพุทธรูป

การนับถือรอยพระพุทธรูปในฐานะเป็นเจดีย์สถาน เป็นเครื่องหมายสำหรับบูชาแทนองค์พระพุทธรูปเจ้า คติการบูชาพระพุทธรูปของไทยได้รับอิทธิพลมาจากลังกา โดยมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าได้เหยียบรอยพระพุทธรูปไว้ให้เป็นที่สำคัญชนลักการบูชา ๕ แห่ง คือ ที่เขาสวรรณมาลิกแห่ง ๑ ที่เขาสวรรณบรรพตแห่ง ๑ ที่เขาสุมณภูแห่ง ๑ ที่เมืองโยนกบุรีแห่ง ๑ ที่หาดในลำน้ำนันทาที่แห่ง ๑"

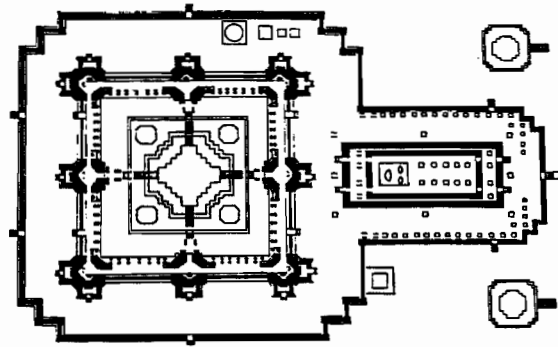
คติการบูชารอยพระพุทธรูปในสมัยอยุธยา ปรากฏอย่างชัดเจนนับตั้งแต่มีการค้นพบรอยพระพุทธรูป ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ปรากฏบันทึกในพระราชพงศาวดารถึงการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธรูปอย่างต่อเนื่องตลอดมาในทุกรัชสมัย ร่วมกับการบันทึกถึงธรรมเนียมการเสด็จพระราชดำเนินทั้งทางชลมารคและสถลมารคเพื่อบูชาพระพุทธรูปของพระมหากษัตริย์

คติการออกแบบเพื่อจำลองจักรวาล

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ การสร้างวัดไชยวัฒนารามของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ในรูปของการจำลองจักรวาลบนโลกมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประกาศความเป็นจักรพรรดิ-ราชโดยสมบูรณ์"

การสร้างวิหารเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ

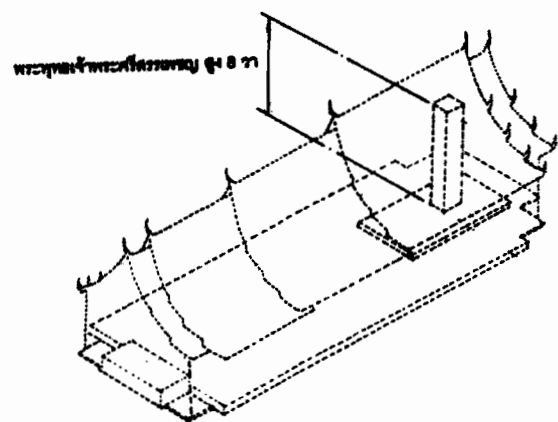
การสร้างวิหารพระศรีสรรเพชญ์ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปเจ้าพระศรีสรรเพชญ์ พระพุทธรูปสำคัญของกรุงศรีอยุธยา โดยพระราชพงศาวดารระบุขนาดของพระพุทธรูปว่า สูง ๘ วา ทำให้สามารถคำนวณประมาณขนาดความสูงของวิหารได้

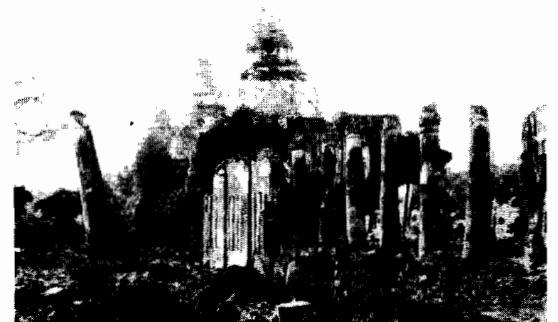
ภาพที่ ๖

แผนผังของวัดไชยวัฒนาราม

สื่อความหมายถึงคติการออกแบบเพื่อจำลองจักรวาล

พระพุทธรูปเจ้าพระศรีสรรเพชญ์ สูง ๘ วา

ภาพที่ ๗

ลายเส้นแสดงการประมาณความสูงของวิหารพระศรีสรรเพชญ์ จากขนาดของพระพุทธรูปที่ระบุไว้ในพระราชพงศาวดาร

การพระราชทานบ้านแก่ขุนนาง

พระราชพงศาวดารระบุถึงการที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานบ้านหลวงให้แก่ขุนนางในราชสำนักว่า “ทรงสร้างบ้านขึ้นหลายหลังไว้ให้พวกขุนนางข้าราชการ” (วันลิต : ๕๒) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าบรรดาขุนนางจะอาศัยอยู่ในเรือนประเภทเรือนเครื่องสับเนื่องจากปรากฏหลักฐานระบุในจดหมายเหตุลาลูแบร์ระบุว่า

“ขุนนางผู้ใหญ่แห่งราชสำนักอยู่เรือนไม้ทั้งหลัง กล่าวได้ว่ารูปร่างดังตูไบใหญ่ๆ”^{๕๔}

อันแตกต่างจากชาวบ้านทั่วไปที่อาศัยในเรือนเครื่องผูกเป็นส่วนใหญ่ โดยแสดงลักษณะของเรือนชาวบ้านทั่วไปว่า

“ที่อยู่อาศัยของชาวสยามนั้นเป็นเรือนหลังย่อมๆ แต่มีอาณาบริเวณกว้างขวางพอใช้ พื้นเรือนนั้นก็ใช้ไม้ไผ่มาสับเป็นฟากและเรียงไว้ไม่ค่อยถี่นัก แล้วยังจักตอกขัดตะเป็นฝาและใช้เป็นเครื่องบนหลังคาเสร็จไปด้วยในตัว...”^{๕๕}

การสร้างบ้านหลวงกรณีลดยศเจ้านายเป็นสามัญชน

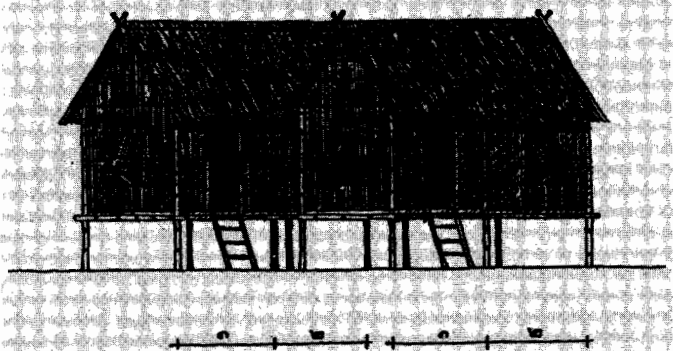
กรณีการลดพระอาทิตย์วงศ์ลงจากยศในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระราชพงศาวดารระบุว่า

“ให้ไปปลูกเรือนไม้ไผ่ ๒ ห้อง ๒ หลัง” (บริติช : ๓๔๘)

การสร้างบ้านรับรองราชทูต

การสร้างบ้านรับรองราชทูตในพระราชพงศาวดารระบุว่า “ให้ปลูกโรงเรือน” (พันจิน : ๔๖๔) ซึ่งสอดคล้องกับในจดหมายเหตุลาลูแบร์ว่า ลักษณะของบ้านรับรองราชทูตเป็นรูปแบบโรงเรือน ระบุว่า

“เรือนอย่างเช่นที่ว่านี้ หรือจะว่าให้ชัดก็คือ โรง ทำนองนั้นแล แต่มีขนาดเชื่องกว่าที่เขาจัดให้พวกเราพักที่ชายแม่น้ำชาวสยามได้จัดสร้างขึ้นเฉพาะสำหรับพวกเรา”^{๕๖}

ภาพที่ ๔ ภาพร่างลายเส้น “เรือนไม้ไผ่ ๒ ห้อง ๒ หลัง”

การสร้างบ้านหลวง กรณีลดยศเจ้านายเป็นสามัญชน

การสร้างบ้านหลวงสำหรับผู้อพยพชาวเขมร

พระราชพงศาวดารกล่าวถึงการปลูกบ้านเรือนของชาวเขมรอพยพว่า “นักเสด็จกับนักพระองค์ทองแตกหนีพาครอบครัวอพยพเข้ามาพึ่งพระราชสมภาร ทรงพระกรุณาโปรดให้ปลูกตำหนัก และเรือนให้อยู่ ณ วัดค้างคาว” (พันจิน : ๔๔๖) แสดงให้เห็นถึงการสร้างบ้านหลวงสำหรับผู้อพยพชาวเขมรดังกล่าว แต่มิได้ระบุรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

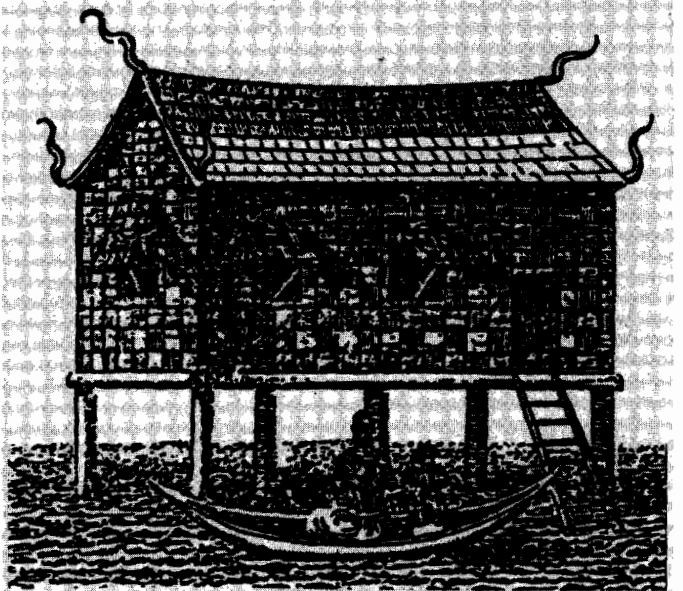
การสร้างศาลาที่พักกลางทางไปนมัสการ พระพุทธรูป

การสร้างศาลาที่พักกลางทาง ในเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินนมัสการพระพุทธรูป สระบุรี พระราชพงศาวดารกล่าวถึงการสร้าง ศาลาเจ้าเงาะ และ ศาลา บริเวณหนองคนที ซึ่งในการสร้างศาลาเจ้าเงาะนี้ พระราชพงศาวดารระบุความว่า “เจ้าสามเณรจึงว่า ศาลาทั้ง ๔ ห้อง คั้นเสีย ๒ ห้องก่อเป็นฝากรองให้ดี คนจะได้อาศัยนอน” (บริติช : ๓๔๙)

ภาพที่ ๕ ภาพร่างลายเส้น “ศาลาเจ้าเงาะ”

การสร้างศาลาที่พักกลางทางไปนมัสการพระพุทธรูป

ภาพที่ ๖ ภาพเรือนชาวสยามในจดหมายเหตุลาลูแบร์

[ที่มา : ชิมอง เดอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม

(พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๑๓๓.

วัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม ประเภทสถาปัตยกรรมเนื่องในพระราชพิธี

การสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมประเภทสถาปัตยกรรมเนื่องในพระราชพิธีที่ปรากฏบันทึกในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ล้วนแสดงให้เห็นมูลเหตุแห่งการสร้งสร้ง อันเกิดจากการประกอบราชกิจประเพณีตามแบบแผนโบราณราชประเพณี^{๑๔} และการสร้งรูปแบบพระราชพิธีเฉพาะกิจขึ้นตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ พระราชพิธีสถาปนาพระนคร

พระราชพงศาวดารกล่าวถึงครั้งแรกสถาปนากรุงศรีอยุธยาว่า

“สถาปนากรุงศรีอยุธยา ชีพพรหมณ์ให้ฤกษ์ตั้งพิธีกลบบัตร ได้สังข์ทักษิณาวัฏได้ต้นหมันใบหนึ่ง” (พินิจน.๑)

เนื่องจาก “พิธีกลบบัตร” หมายถึงพิธีวางหลักเมือง ในลักษณะฝังแผ่นบัตรลงไป ก่อให้เกิดการสร้างสถาปัตยกรรม คือ **ศาลหลักเมือง** และจากการพบสังข์ทักษิณาวัฏได้ต้นหมัน นอกจากจะแสดงความหมายเชิงสัญลักษณ์ถึงความอุดมสมบูรณ์ และความเป็น “มหานครนิพพาน” ของกรุงศรีอยุธยาดังกล่าวข้างต้นยังแสดงให้เห็นด้านรูปธรรมของการสร้าง **ศาลพระเสื้อเมือง** เนื่องจากมีเนื้อความในกฎหมายเทียบบาลระบุว่า

“เมื่อสมเด็จพระอัครมเหสีทรงครรภ์ทำพิธีได้ต้นหมัน พระเสื้อเมืองเจ็ดวัน”^{๑๕}

๓.๒ พระราชพิธีลบศักราช

การประกอบพระราชพิธีลบศักราชในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น แสดงให้เห็นถึงแนวคิดตามคติจักรพรรดิ-ราชอย่างชัดเจน โดยเป็นการเสริมฐานะความเป็นจักรพรรดิราช ร่วมกับการย้าถึงการสร้งจักรวาลของพระองค์อีกครั้งภายหลังจากการสร้งวัดไชยวัฒนารามในฐานะจักรวาลใหม่ทางรูปธรรมตั้งแต่ครั้งปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์^{๑๖}

เนื่องจากในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น เวลาได้ล่วงเข้ามาถึงปีจุลศักราช ๑๐๐๐ ตามคำทำนายในอดีต ถือว่าจะเกิดภัยพิบัตินี้จึงต้องดำเนินการแก้ไข ทางออกของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองคือ การรื้อฟื้นประเพณีที่อดีตพระมหากษัตริย์ในสมัยก่อนมาปฏิบัติ คือการลบศักราช การประกอบพระราชพิธีนี้ก่อให้เกิดผลดีหลายประการต่อพระองค์ เพราะเรื่องกลียุคในปี

จุลศักราช ๑๐๐๐ นั้น เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในบรรดาอาณาจักรที่นับถือพุทธศาสนาและใช้จุลศักราชเหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาณาจักรพม่าและมอญ ดังนั้นการชิงลบศักราชเสียก่อน จึงช่วยบรรเทาความกระวนกระวายด้านจิตใจของประชาชน ผลที่ตามมาก็คือ ความจงรักภักดีของประชาชนต่อราชบัลลังก์ ยิ่งไปกว่านั้นถือเป็นการแสดงความยิ่งใหญ่ในฐานะจักรพรรดิราชเหนือบรรดาอาณาจักรใกล้เคียงที่นับถือพุทธศาสนาและใช้จุลศักราชเหมือนกัน^{๑๗}

พระราชพิธีลบศักราชครั้งนี้ก่อให้เกิดการสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อใช้ประกอบพระราชพิธี คือ **การสร้างเขาพระสุเมรุราช** ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า

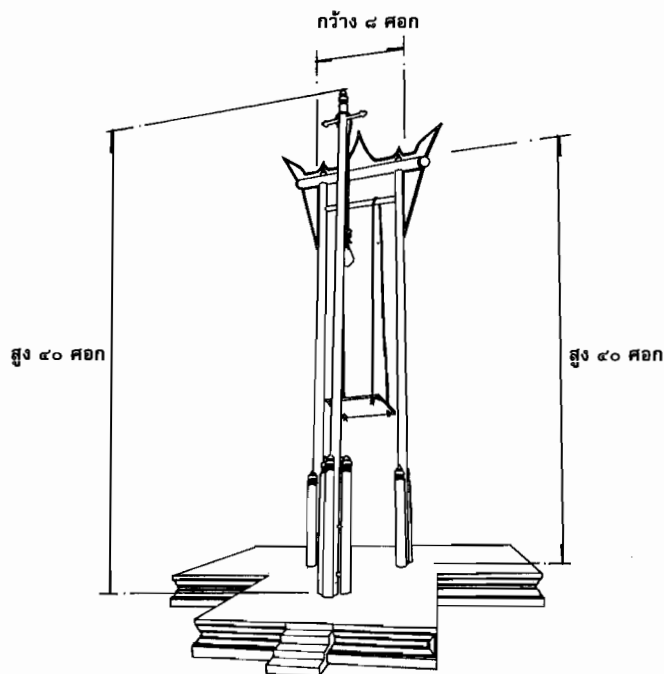
“ให้ตั้งเขาพระสุเมรุราช หน้าจักรวรรดิไพชยนต์มหา-ปราสาท มีเขาไกรลาศและเขาสัตตภัณฑ์ล้อมพระเมรุเป็นชั้น ๆ ออกมาแล้ว ให้ช่างกระทำรูปสุรภุมภัณฑ์ คนธรรพ์ ทานพฤษี สิทธิวิยาธธร กินนรนาครสุบรรณทั้งหลายรายเรียงโดยระยะ เขาสัตตภัณฑ์ศิริ แล้วให้กระทำรูปสมเด็จพระมรินทราธิราช โดยอันตบศักดิ์เทวราช จึงเอาแผ่นสุวรรณชาติสิขีติดอกษร ด้วยชาติหรรษคุณ เป็นศักราชใหม่บรรทัดหนึ่ง เป็นศักราชเดิมบรรทัดหนึ่ง ใส่พานทองจำหลักสรพางคว้างไว้หน้าสมเด็จพระมรินทรา ได้มหาเศวตฉัตรณยอดเขาพระสุเมรุราชแลเชิงเขาสัตตภัณฑ์ทั้งแปดทิศ นั้นก็ทำรูปช้างอัฐคชยีน อาทิ คือบุรพาไว้พระยาเศวตกฤษณรทศอาคเนย์ โรมหัสตินทรสิพระเพลิง ทิศทักษิณรัตนาศกฤษณรทศสิแก้วมุกดา ทิศเหนืออัญชันสินิลูบล ทิศประจิมโกมุทกฤษณรทศสิแก้วไพฑูรย์ ทิศพายัพสารนิลาชเรศรสิ แก้วอินทนิล ทิศอีสานเศวตคชาธารสิขาวอ่อน แลหว่างช้างอัฐคชยีนก็วางอัครราชแปดหมู่ นอกนั้นตั้งราชวัติฉัตรธงชัย ธงประภาภรณ์แลต้นกล้วย ต้นอ้อยประดับด้วยพุ่มพนมบุปผชาติต่างๆเป็นมโหฬารดาตาดวง แลตั้งพิธีไสยศาสตร์ณ เชิงเขาสัตตภัณฑ์ทั้งสี่ทิศอภายาตรสังข์ดุริยดนตรี พิณพาทย์ม้องชัยเกวรีบัณฑิตเทวภัทล แล้วเทียบขนาดพลตั้งกลาบาตรเป็นชั้น ๆ ออกมามากนักและในจังหวัดไพชยนต์มหาปราสาทก็รจนาตกแต่งพระที่นั่งบัลลังก์อาสนอนวิจิตรไว้เบญจราชกกุธภัณฑ์ แล้วเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแลพระไตรปิฎกธรรมมาตั้งเป็นประธาน นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะคามวาสี อรัญวาสีมาสดพระพุทธรูปรัตนมาตมณฑลสูตรอันประเสริฐ ”

(พินิจน. : ๓๕๑)

ท.๓ พระราชพิธีตรียัมปวาย

พระราชพงศาวดารกล่าวถึง “ การโล้ชิงช้า ” (วันวิสาขบูชา : ๒๑) หรือ พระราชพิธีตรียัมปวายซึ่งเป็นงานนักขัตฤกษ์ขึ้นปีใหม่ของพราหมณ์ ตามคติความเชื่อถือว่าเป็นการต้อนรับพระศิวะและพระนารายณ์ซึ่งเสด็จมาเยี่ยมโลกมนุษย์ปีละครั้ง ช่วงที่พระอิศวรเสด็จนั้นอยู่ในเดือนอ้าย วันขึ้น ๗ ค่ำ เป็นวันเสด็จลง วันแรม ๑ ค่ำเป็นวันเสด็จกลับ ต่อจากนั้นในวันขึ้น ๑ ค่ำ พระนารายณ์เสด็จลง วันแรม ๕ ค่ำเสด็จกลับ นับเป็นช่วงโอกาสในการขอพรและบนบานต่อเทพเจ้าทั้งสอง

หลักสำคัญของการปฏิบัติคือการสมมติให้ทั่วโลกลบหลวมสิ่ง มาโล้ชิงช้าถวายการต้อนรับ และเทพตามารำพ่นน้ำหรือสาดน้ำ พระมหากษัตริย์ทรงทำหน้าที่เป็นพระอิศวรเสด็จประทับในโรงพิธีรับการถวายการต้อนรับ นอกจากสถาปัตยกรรมโรงพิธีที่ตั้งรูปพระอิศวรและพระนารายณ์ และที่ประทับของพระมหากษัตริย์และผู้ตามเสด็จแล้ว ยังมีการสร้างชิงช้า โดย “ตั้งเสาสูง ๔๐ ศอก ๒ เสา กว้าง ๔ ศอกมีเชือกเอาเชือกผูกแขวนแผ่นกระดานแผ่นหนึ่งยาว ๔ ศอก กว้าง ๔ ศอก ข้างหน้าชิงช้ามีเสาสูง ๔๐ ศอก ปักอีกเสา ๑ เอาเงิน ๔๐ บาทใส่ถุงห้อยไว้ที่เสานี้”^{๗๒} แสดงภาพลายเส้นชิงช้าตามมาตรฐานดังกล่าวดังนี้

ภาพที่ ๑๑

ภาพร่างลายเส้น “ ชิงช้า ” ในการพระราชพิธีตรียัมปวาย

ท.๔ พระราชพิธีถวญพระเพลิงพระบรมศพ

ด้วยความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์และราชวงศ์เปรียบดังอวตารของเทพเจ้าลงมาปกครองอาณาจักรเมื่อพระราชสมภพถือเป็นทิพยเทพาวตาร ครั้นถึงวาระสุดท้ายแห่งพระชนมชีพแล้วก็ต้องเสด็จกลับสู่เทวพิภพ การเสด็จไปคือ สุรคต หรือ สวรรคต หมายความว่าเสด็จไปสู่เทวาลัยสถาน ณ เขาพระสุเมรุ^{๗๓} จากการศึกษาในพระราชพงศาวดารพบว่าประเพณีการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในสมัยอยุธยาระยะแรก การพระเมรุยังไม่มีสถานที่ที่กำหนดเขตสร้างโดยเฉพาะ แต่จะเป็นการเตรียมสถานที่ถวายพระเพลิง และเมื่อเสร็จการพระราชพิธีแล้วจะสถาปนาพื้นที่นั้นสร้างวัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ผู้วายชนม์

ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลาย พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพเป็นไปอย่างมโหฬารเกิดการสร้างสถาปัตยกรรม **พระเมรุมาศ** ดังระบุในพระราชพงศาวดารตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นต้นมา โดยใช้สถานที่เฉพาะในการราชพิธีนี้ และเมื่อเสร็จการพระราชพิธีแล้ว จะนำพระอัฐิไปบรรจุไว้ ณ ท้ายจรมัณฑ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ ในรูปแบบอาตุเจดีย์ ดังได้กล่าวอธิบายไว้ในส่วนของวัฒนธรรมการสร้างสรค์งานสถาปัตยกรรมประเภทอาคารสถาปัตยกรรมวัด

พระราชพงศาวดารกล่าวถึงการสร้างสถาปัตยกรรมพระเมรุมาศขององค์พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ล่วงลับในแต่ละรัชสมัย

ท.๕ การพลีกรรมบวงสรวง

จากความในพระราชพงศาวดารระบุว่า “ขณะนั้นคลองสำโรงที่จะไปศิระจะระเซ่ คลองท่งนางจะไปปากน้ำเจ้าพระยา ขึ้นเรือใหญ่เดินไปมาขัดสน จึงให้ชำระ ขุดได้รูปเทพารักษ์ ๒ องค์ หล่อด้วยสัมฤทธิ์ จารึกชื่อองค์หนึ่งชื่อ พระยาแสนดาองค์หนึ่งชื่อบาทสังฆกร ในที่รวบ(รวม)คลองสำโรงกับคลองท่งนางต่อกันจึงให้พลีกรรมบวงสรวง แล้วรับออกมาปลุกเสก เชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ เมืองพระประแดง” (บริติช : ๓๕)

เกิดพิธีกรรมบวงสรวงและสร้างสถาปัตยกรรม ศาลเพ็ญดา อันเป็นศาลเทพารักษ์ที่ทำขึ้นชั่วคราว มีระดับเสมอหน้าดิน เพื่อความเคารพและสวัสดิมงคล^{๗๔}

กล่าวโดยสรุป บริบทของวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ในแต่ละประเภทล้วนถ่ายทอดให้เห็นถึงความคิดความเชื่อ อันนำไปสู่วัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมทั้งในด้านการตั้งพื้นที่หรือพื้นที่ “ไฮด” และ “จิกวาล” ตามนัยของความรู้อาการด้านศาสนาและวิทยาศาสตร์ กับระบบความเชื่อโบราณเรื่องโศกและจักรวาลในโศกภูมิวิทยาที่เชื่อมโยงถึงปรัชญาในการดำเนินชีวิต, สัญลักษณ์ในการสื่อความหมายแสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์, ปรัชญาในทุกศาสนา, พื้นฐานการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากศาสนาอื่นรวมถึงความเชื่อด้านโหราศาสตร์และไสยศาสตร์

นอกจากวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมดังกล่าวจะสะท้อนแนวคิดในเชิงสัญลักษณ์ผ่านรูปงานสถาปัตยกรรม ยังปรากฏการแสดงวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม เพื่อประโยชน์ด้านรูปธรรมโดยเฉพาะ กล่าวคือ มุ่งเน้นถึงประโยชน์ใช้สอยด้านกายภาพแต่เพียงเท่านั้น อาทิ วัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม ประเภทสถาปัตยกรรมเมือง ด้านการคมนาคม, วัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม ประเภทอาคารสถาปัตยกรรมวัง ด้านพระราชวังที่ประทับตามเสด็จประพาสราชูชนและขุนนางด้านการบูรณาการศาสนา รวมถึงวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม ประเภทอาคารสถาปัตยกรรมบ้าน ในแต่ละวัตถุประสงค้อย่างไร ก็สืบเนื้แนวคิดของวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมที่มุ่งเน้นแสดงถึงประโยชน์ใช้สอยทางกายภาพแต่เพียงอย่างเดียวดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมเพื่อตอบสนองพระราชกรณียกิจต่างๆขององค์พระมหากษัตริย์ การสร้างสาธารณูปโภคและสาธารณูปการในราชอาณาจักร และการสร้างสถาปัตยกรรมที่อยู่อาศัยและที่พักของสามัญชน

พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในด้านการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมได้ถูกบันทึกผ่านการอธิบายของจารึกในการเขียนและชำระพระราชพงศาวดารโดยองค์ความรู้ในด้านกระบวนการทางความคิดและระบบความเชื่อภายใต้บริบทของพื้นที่และมิติเวลา (Space & Time) รวมถึงความเข้าใจพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ร่วมกับกระบวนการถ่ายทอดและสั่งสมทางวัฒนธรรม ประสพเป็นบูรณาการของการศึกษาวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม อันเป็นแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (History of Architecture) เชิงวัฒนธรรม เพื่อความเข้าใจมูลเหตุของการสร้างสร้งสรรค์ และการสื่อความหมายทาง

นามธรรมผ่านรูปธรรมของงานสถาปัตยกรรม

ดังนั้นเห็นได้ว่าการศึกษาวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมไทยจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้ใช้แนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมเชิงวัฒนธรรมร่วมกับระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Methodology) ในการศึกษารากเหง้าประวัติศาสตร์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ประกอบรวมกับการใช้องค์ความรู้ทางด้านวัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรมภายใต้กรอบของพื้นที่และมีเวลาของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เป็นกลไกในการศึกษา เสนอผ่านมุมมองในการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในบริบททางสัญลักษณ์ สื่อความหมายของกระบวนการทางความคิด ความเชื่อ (Process) ในการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม อันเป็นปัจจัยในการสร้างรูปงานสถาปัตยกรรมแสดงให้เห็นถึงการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในแง่คุณค่าและความหมาย ถ่ายทอดความเข้าใจสู่วัฒนธรรมการสร้างสร้งงานสถาปัตยกรรม อันเป็นมูลบทของความสืบเนื่องทางวัฒนธรรมที่หมายถึงการประพฤติปฏิบัติตามแบบแผนของบรรพบุรุษเป็นเงื่อนไขสืบต่อกันมา” ด้วยเหตุผลที่ว่าวิธีชีวิต ความคิด ความเชื่อของมนุษย์ สามารถเห็นและรู้ได้ชัดเจนจากสถาปัตยกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น”

* * * * *

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทยสมัยอยุธยา ตามพื้นฐานความถนัดในด้านค้นคว้าจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ ที่ได้รับการอบรมมาในชั้นปริญญาตรี จึงสามารถสืบค้นหาประเภทของงานสถาปัตยกรรมต่างๆ ซึ่งไม่ได้อยู่เป็นหลักฐานทางกายภาพในสภาพของโบราณสถานปัจจุบัน เป็นการเปิดมิติใหม่ในองค์ความรู้ของงานสถาปัตยกรรมไทยสมัยดังกล่าวได้กว้างขวางมากขึ้น เป็นวิทยานิพนธ์ที่น่าสนใจที่จะเป็นวิธีการศึกษาและเนื้อหาที่ได้ค้นหามาทั้งหมด

รศ.อนุวัตร เจริญศุกุล

บรรณานุกรม

- * อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, ปราสาทเมืองต่ำ การศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), ๑.
- * นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๒๓), ๑.
- * อุบลศรี อรรถพันธุ์, การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕), ๑.
- * เรื่องเดียวกัน, ๕๒-๕๓.
- * ศักดิ์สิทธิ์ ปราโมช, “สถาบันพระมหากษัตริย์” ใน เอกสารคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอน พื้นฐานทางวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖), ๑.
- * มานพ ถาวรวัฒนา, ชุนนางอยุธยา, ๔๗.
- * ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๓), ๔๐.
- * เรื่องเดียวกัน, ๕๗.
- * สุภาพรรณ ณ บางช้าง, พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), ๒๑.
- * สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย, (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๒๒), ๓๗-๓๘.
- * วิไลรัตน์ ยี่หวอด, การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในเขตกรุงเทพมหานคร (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐), ๔.
- * มานพ ถาวรวัฒนา, ชุนนางอยุธยา, ๔๗.
- * ไตรภูมิ หมายถึง ภูมิ ๓ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ ภูมิหรือภพที่สัตว์ไปเกิดแตกต่างกัน ได้แก่
- กามภูมิ หมายถึง ภูมิแห่งผู้ซึ่งยังอยู่ในกาม
 - รูปภูมิ หมายถึง ภูมิแห่งผู้ที่ได้รูปฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ผู้ที่เกิดในรูปภูมินี้เป็นพรหมมีรูป แต่ไม่มีเรื่องกามารมณ์ เข้าไปปน
 - อรูปภูมิ หมายถึง ภูมิแห่งผู้ที่ได้รูปฌาน ๔ คือ อากาสานัญญาเจตนฌาน วิญญาณัญญาเจตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน และเนวาสัญญาเจตนฌาน ผู้ที่เกิดในอรูปภูมินี้ เรียกว่า อรูปพรหม คือ พรหมที่ไม่มีรูป มีแต่จิตอ้างอิงการขันธ์ขันธ์สถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย ไตรภูมิภควาฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๑๕), ๒๔๔, ๕๑๓ และ ๖๖๖
- * สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ชนบทธรรมนิยมประเพณี : ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), ๒๕.
- * เพิ่งอ้าง, ๒๔.
- * อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, ปราสาทเมืองต่ำ การศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม, ๔.
- * MA Anantmar, Indian Architecture Vol I : Architectonic (Delhi, Indian Book Gallery, 1980), 1.
- * สนั่น ปรางค์ทอง, การศึกษาอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์บนเกาะเมืองอยุธยา ระหว่าง พ.ศ.๑๘๔๓ - ๒๓๑๐ (1350 - 1767 AD.), ๑๒๒.
- * สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ชนบทธรรมนิยมประเพณี : ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง, ๓๖.
- * เอเดรียน สอนัดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป, ๒๖๓.
- * ยอดธง ทับทิม, ไทราศาสตร์ไทย เรียนด้วยตนเองใน ๓๐ ชั่วโมง (กรุงเทพฯ : เดลฟี, ๒๕๔๑), ๑๐๔.
- * เรื่องเดียวกัน.

- * คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะอนุกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๒), ๘.
- * เกียรติจักร ชัยเอียร, “ปรากฏการณ์แกนหลักในสถาปัตยกรรมปราสาทนครวัด,” สยาม ๑, ๑ (กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๕๕) : ๑๒.
- * เสรี พงศ์พิศ, “ไสยศาสตร์ในสังคมไทย,” ใน ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย, ๒๕๓๓, ๒๔๕.
- * มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, แนวคิดไทย, เอกสารการสอนชุดวิชา ๑๒๔๐๗ หน่วยที่ ๑-๖ สาขาวิชาศิลปศาสตร์ (กรุงเทพฯ : สุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), ๒๕๕.
- * ประยูร อุสุชาภู, สร้างเรือนให้อยู่เย็นเป็นสุข คติความเชื่อและประเพณีการสร้างเรือน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๖), ๓๘.
- * ทศนี สุจินะพงษ์, การใช้ไสยศาสตร์ในสภาพเรือนช่างขุนแผน (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), ๑๖.
- * ปัทมา วิจิตรบุญ, การศึกษานามวังวัดสมัยอยุธยาในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), ๑๔.
- * มานพ ถาวรวัฒนา, ชุนนางอยุธยา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), ๕๒.
- * เรื่องเดียวกัน, ๕๔.
- * สราวุธ ตรุนิติ, วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔), ๕๑.
- * เรื่องเดียวกัน, ๕๐.
- * จารึกสลักที่ออกม กล่าวถึง การสร้างเมืองของพระเจ้าโครมโคตรสร้างปราสาทพนมบาเก็งประดิษฐานคิ่วลึงคี่ในฐานะเทวราชของกษัตริย์ไวโจกลางเมืองพระนคร เนื่องจาก สภาวะของความเป็นกษัตริย์หรือคี่ทั้งกล่าวถึงในคัมภีร์หลายเล่มว่า “อิตถาสวโน” เชื่อกันว่าสถิตอยู่ภายในคิ่วลึงคี่ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานเป็นชั้น ณ ศูนย์กลางของเมืองซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของโลกด้วย คิ่วลึงคี่ที่คี่ลึงคี่นี้เป็นเสมือนหลักของเมืองที่เชื่อว่าได้รับมาจากพระคิ่ว โดยผ่านสื่อที่เชื่อมระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ คือ นักบวชพราหมณ์ผู้ซึ่งจะเป็นผู้มอบให้แก่กษัตริย์พระองค์แรกพระราชวงศ์ ความเป็นอย่างเดียวกันระหว่างกษัตริย์และพระเจ้าโดยผ่านตัวกลาง คือ พราหมณ์นั้น เกิดขึ้นบนภูเขาคักคิ่วลึงคี่ซึ่งตั้งอยู่ ณ ศูนย์กลางของเมืองหลวง อ้างถึงใน ยอร์ช เซเดส์, เมืองพระนคร นครวัดนครธม, แปลโดยปรานีวันงศ์เทศ (กรุงเทพฯ : พิมพ์ศรีจันทร์, ๒๕๓๕), ๑๐๓.
- * อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, ปราสาทเมืองต่ำ การศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), ๕.
- * จากวิวัฒนาการการสร้างบ้านแปลงเมืองที่ปรากฏในตำนานของไทยนั้น เห็นได้ว่า ผู้นำทางวัฒนธรรม เช่น กษัตริย์ ได้มีบทบาทอย่างมากในการสร้างชุมชน เผยแพร่วัฒนธรรมและคตินิยมต่าง ๆ ให้แก่ชุมชนนั้น กษัตริย์จึงเป็นเสมือนผู้สร้างวัฒนธรรม เมือง (Urban Culture) อ้างจาก อิตา สาระฮา, “ผู้นำทางวัฒนธรรมกับการสร้างบ้านแปลงเมือง,” วรรณกรรมล้านนา เล่ม ๑ (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๗), ๕๓.
- * บัณฑิต ลีชัยชาญ, ร่องรอยชุมชนบริเวณนอกและในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐ (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔), ๔.
- * คำว่าพิชัยสงคราม เป็นคำรวมด้วยกลยุทธเพื่อเอาชนะในการทำสงคราม โดยมีรายละเอียดของเนื้อหาในตำราเป็น ๓ หัวข้อ ดังนี้
- ๑) ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร เช่น เรื่องการคัดเลือกแม่ทัพ การเตรียมกองทัพ การเดินทัพ การตั้งค่าย การเข้าตี การตั้งรับ การหาข่าว กลศึกทั้ง ๑๒ ประการ เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำสงครามโดยตรง

๒)แบบแผนชนบทธรรมเนียมประเพณีในราชสำนัก พระราชกิจของพระมหากษัตริย์และภารกิจของขุนนาง ตำราพิชัยสงครามเสนอข้อควรระวังการปฏิบัติสำหรับเป็นจรรยาและแม่ทัพลักษณะเสวกามาตย์

๓)ความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ โชคลางต่าง ๆ เช่น เลืกลาง นิมิตต์ต่าง ๆ การทำนายฝัน ความเชื่อในเรื่องชื่อจากตำรามหาทักษาพยากรณ์ อ้างถึงใน วรรณคดีมหาภารณะ, ตำราพิชัยสงครามในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาไทย พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๘ (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๓๙), ๖๖.

“สุภาพรณ ณ บางช้าง, ชนบทธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติ ในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่งานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), ๕๑.

“สังข์ (Sankha) เป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความอุดมสมบูรณ์ เป็นหนึ่งในหมวก ๕ ประการ (อัญมณี ของพระนางศรีลักษมี ซึ่งเป็นเทพแห่งความอุดมสมบูรณ์ และต่อมาก็เป็นสมบัติของเทพกเวร (เทพแห่งความมั่งคั่ง) ด้วย และในสมัยหลังใช้ในความหมายว่าเป็นสิ่งของพระวิษณุ อ้างจาก ผาสุก อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานโบราณคดี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสยาม, ๒๕๔๖), ๑๒๕.

“คณะกรรมการการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะอำนาจการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, สมุดภาพโครงการฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๖), ๑๕.

“จันทร์ฉาย กัณธิคม, การวิเคราะห์พระบรมนามาภิไธยในสมัย อยุธยา การสืบค้นและความหมาย, รายงานการวิจัยคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย รวมคำแหง, ๒๕๓๒ (อัสสัมชัญ), ๒๑๓.

“ความหมายดังกล่าว จากชื่อเดิมของกรุงศรีอยุธยา คือ “กรุงเทพมหานคร บวรทวารวดีศรีอยุธยามหาสิริภคินทรานันบุรีรมย์อุดมมหาราชาน” อ้างถึงใน ปิ่นเพชร สาดราวาทะ, การศึกษาพระปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้นที่จังหวัดอยุธยา (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๙), ๑๒.

“กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : องค์การการค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๙), ๑๕.

“สุภาพรณ ณ บางช้าง, ชนบทธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่งานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), ๕๑.

“พุทธทวณ, ไทราศาสตร์ พิชัยสงคราม ดวงเมือง (พระนคร : เกษมบรรณกิจ, ๒๕๑๗), ๑๘๓.

“สุภาพรณ ณ บางช้าง, ชนบทธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และแนวทางการปฏิบัติ ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง, ๕๔.

“เพ็ญศรี หมายถึง ดอกสำหรับจับช้าง อ้างถึงใน ศิริ สละคน, การคล้องช้างที่เพ็ญศรีจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕), ๓๖.

“วิเศษดา ทองมิตร, มณฑปพระพุทธรูปมหาธรรมาราม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๐), ๘๐.

“Prasanna Kumar Acharya, An Encyclopaedia of Hindu Architecture, Second Edition (London: Oxford University Press, 1979), 343.

“เบญจวรรณ พันธ์สิริพร, การออกแบบพระนครศรีอยุธยา จังหวัดเพชรบุรี (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓), ๑๕.

“คณะกรรมการจัดทำพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมพระตำราบรมราชูปถัมภ์เพื่อถวายเป็นสมัญญาภาค ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), ก.

“ศรีศักร วัลลิโภดม, ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๕), ๑๓๕.

“พิริยะ ไกรฤกษ์, “การปรับเปลี่ยนยุคสมัยของพุทธศิลป์ในประเทศไทย,” ๓๐.

“สุนทร ชุตินทรานนท์, บุเรณวงค์ยอธินทรธ กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๕), ๘๕.

“ศราวุธ คุญวดี, วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี, ๑๔๐.

“ศราวุธ คุญวดี, วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี, ๕๑.

“เรื่องเดียวกัน, ๕๐.

“นักวิชาการหลายท่านให้ความคิดเห็นว่า อาจหมายถึงวัดใหญ่ชัยมงคล เนื่องจากเป็นวัดอริยวาสน์ที่เรียกกันว่า วัดป่าแก้ว

“สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, ๑๐.

“คณะกรรมการการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมตำราบรมราชูปถัมภ์เพื่อถวายเป็นสมัญญาภาค ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), ก.

“พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงพระราชนิพนธ์ ไคโรภูมิพระร่วง

“วิเศษดา ทองมิตร, มณฑปพระพุทธรูปมหาธรรมาราม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๐), ๖๗.

“ปาริสุทธ สาริกะวณิช, การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ๑๓๓.

“อิมอง เดอ ลาบูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๑๖), ๑๓๓.

“เรื่องเดียวกัน, ๑๒๙.

“เรื่องเดียวกัน, ๑๓๑.

“ความหมายของ “ราชกิจประเพณี” และ “โบราณราชประเพณี” กล่าวถึงในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ สมัยอยุธยา โดยนิยามว่า

-ราชกิจประเพณี หมายถึง พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ ที่กระทำสืบต่อกันมา

-โบราณราชประเพณี หมายถึง แบบแผนการปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ และแบบแผนปฏิบัติในราชสำนักที่ถ่ายทอดกันมาแต่โบราณ

อ้างถึงใน สุภาพรณ ณ บางช้าง, ชนบทธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), ๑๗.

“กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : องค์การการค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๙), ๑๕๒.

“ปาริสุทธ สาริกะวณิช, การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดไชยวัฒนาราม, ๓๙.

“ศรีศักร วัลลิโภดม, “พระเจ้าปราสาททองกับวัดไชยวัฒนารามและจักรพรรดิราช”, ศิลปวัฒนธรรม, ๑๓, ๑๐ (สิงหาคม ๒๕๓๕), ๖๓.

“สุภาพรณ ณ บางช้าง, ชนบทธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย, ๘๔.

“ศรีนยา โทณสุกumar, การออกแบบพระเมรุมาศ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, เอกสารกำลังจัดทำ)

“ราชบัณฑิตสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (ม.ป.ท., ๒๕๒๕) พิมพ์เนื่องในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ๒๕๒๕, ๘๔๑.

“พรเพ็ญ อันตระกูล, ความเชื่อว่าด้วยเรื่องวัฒนธรรมวิฤต, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ๑. (อัสสัมชัญ)

“เฉลิม รัตนทัศนีย์, วิวัฒนาการศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๒๙), ๕.